

Justyna Włodarczyk-Madejska ■

Współpraca sądu dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi w procesie orzekania

Cooperation of Juvenile Courts with Supporting Institutions in the Adjudication Process

Streszczenie: W artykule została zamieszczona analiza współpracy sędziów dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi w procesie orzekania środków wychowawczych i poprawczych. Podstawą tej analizy są wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu zrealizowanego w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w 2016 r. pt. „Współpraca sądu dla nieletnich z innymi instytucjami przy orzekaniu środków wychowawczych i poprawczych”. Celem projektu było ustalenie, w jaki sposób w praktyce sądy dla nieletnich realizują założenia wynikające z Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, w szczególności te wynikające z art. 32b ustawy. Artykuł ten nakłada na sędziów dla nieletnich obowiązek zbierania w trakcie postępowania informacji o nieletnim i jego środowisku wychowawczym. Gromadzenie tych informacji może nastąpić w sposób bezpośredni lub pośredni (poprzez instytucje pomocnicze). W ramach projektu zostały przeprowadzone dwa rodzaje badań. Pierwsze z nich to ogólnopolskie badania sondażowe skierowane do sędziów dla nieletnich, zawodowych rodzinnych kuratorów społecznych oraz specjalistów zespołów diagnostycznych. Drugie natomiast to indywidualne półustrukturyzowane wywiady pogłębione przeprowadzone z wybranymi przedstawicielami każdej z tych grup.

Słowa kluczowe: sądy dla nieletnich, instytucje pomocnicze, orzekanie środków wobec nieletnich, zawodowi kuratorzy sądowi, zespoły diagnostyczne, nieletni.

Abstract: The article analyses the cooperation of juvenile judges with supporting institutions in the adjudication process on the basis of the research project carried out in Department of Criminology of the Institute of Law Studies of the Polish Academy of Sciences in the 2016 year entitled: “Cooperation of juvenile courts with other institutions in the application educational and corrective measures”. The aim of the research project was to examine how juvenile courts practically implement the assumptions

resulting from the Act on Proceeding in Juvenile Cases, especially included in its Article 32b, which states that the juvenile judges have a duty to collect information about the juvenile and his/her environment in the course of the proceedings – directly or indirectly (by the supporting institutions). In the course of the project, two kinds of research were conducted. The first of them included national surveys addressed to juvenile judges, professional family probation officers, experts from diagnostic teams, and the second – individual in-depth interviews with selected representatives of these groups.

Keywords: juvenile courts, supporting institutions, adjudication process, professional probation officers, diagnostic teams, juveniles.

Wprowadzenie

Wyznaczone przez ustawodawcę pod koniec XX w. – w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich¹ (dalej: u.p.n.) – cele postępowania z nieletnimi niemal w niezmienionej formie pozostały aktualne do dnia dzisiejszego. Cele te należy rozumieć jako zamierzony stan rzeczy, do osiągnięcia którego zmierzają zarówno działania indywidualne, jak i zbiorowe². Celem głównym³ (podstawowym⁴), zdefiniowanym już w samej preambule ustawy jako przeciwdziałanie przestępczości i demoralizacji nieletnich, jest ich resocjalizacja oraz umacnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczej, a także poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa. W ten sposób ustawodawca podkreślił szczególne znaczenie prewencji i działań zmierzających do zapobiegania przestępczości nieletnich lub innych negatywnych zachowań. Ustawa, w tym głównie wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych⁵, stała się narzędziem do realizacji powyższego⁶.

W ustawie można odnaleźć wiele dyrektyw do czynności podejmowanych przez sąd po wszczęciu postępowania na podstawie art. 32a u.p.n., zmierzających do osiągnięcia celu głównego. Działania te, od momentu wejścia w życie nowelizacji

¹ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1654).

² K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1998, s. 32.

³ We wprowadzeniu w sposób uproszczony autorka używa liczby pojedynczej. Zaznacza jednak, że jako cel główny traktuje założenia u.p.n. wskazane w preambule.

⁴ K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1984, s. 13.

⁵ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1984, s. 41. Por. także: K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich ...*, *op. cit.*, s. 15.

⁶ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 41. Por. także: M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 41; K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich ...*, *op. cit.*, s. 14.

z 30 sierpnia 2013 r.⁷, są realizowane w postępowaniu przed sądem rodzinnym i odwoławczym oraz na etapie wykonawczym. Podział postępowania na wskazane etapy cechuje wysoki poziom ogólności. Dla potrzeb niniejszego artykułu podjęto próbę wskazania bardziej szczegółowej kategoryzacji, dla której kryterium doboru stanowi odpowiedź na pytanie: na jakim etapie sąd dla nieletnich podejmuje decyzje zmierzające do osiągnięcia celu głównego u.p.n. oraz wypełnienia dyrektywy wynikającej z art. 3 u.p.n., a także założeń art. 65 u.p.n.? Decyzje będą traktowane jako wszelkie inicjatywy sądu dla nieletnich podejmowane zarówno w toku postępowania, jak i na etapie wykonywania orzeczonego wobec nieletniego środka. Tylko tak kompleksowe ujęcie pozwoli na twierdzenie o realizacji w praktyce wymienionych założeń. Na tej podstawie wyodrębniono trzy etapy: 1) zbierania informacji o nieletnim i jego środowisku wychowawczym przed wydaniem orzeczenia o zastosowaniu środka; 2) orzekania; 3) wykonania orzeczonego środka.

Argumentem przemawiającym za takim podziałem jest koncentracja niniejszego opracowania wokół treści art. 32b u.p.n. i jego praktycznego zastosowania. Prowadzona analiza zostanie zatem ograniczona jedynie do pierwszego wymienionego etapu, w kontekście zasady zakreślonej w art. 3 § 2⁸ u.p.n. i przy wykorzystaniu narzędzi zdefiniowanych w art. 24–25 u.p.n. Przepisy te obligują sąd dla nieletnich⁹ do gromadzenia na etapie postępowania informacji o nieletnim, jego warunkach wychowawczych, zdrowotnych i bytowych, jak również do uwzględniania w postępowaniu osobowości nieletniego, w tym w szczególności: wieku, stanu zdrowia, stopnia rozwoju psychicznego i fizycznego, cech charakteru, zachowania się, przyczyn i stopnia demoralizacji, charakteru środowiska oraz warunków wychowania nieletniego. Gromadzenie danych o nieletnim może nastąpić w sposób pośredni przy wykorzystaniu instytucji pomocniczych oraz bezpośredni (np. w drodze wysłuchania). Instytucje pomocnicze zostały określone jako zorganizowany zespół instytucji, które współpracują ze sobą, by osiągnąć wspólnie zamierzone cele, wykorzystując przy tym własne zasoby¹⁰. Współpraca z kolei została zdefiniowana jako „typ procesu społecznego, który zmierza do osiągnięcia wspólnego celu”¹¹.

Z uwagi na dość liczną i zróżnicowaną grupę podmiotów, które można zaklasyfikować do grupy „sądowych instytucji pomocniczych”, niewątpliwie koniecznym zabiegiem jest ich kategoryzacja. Zadania takiego podjął się Witold Klaus, wyróżniając

⁷ Przed nowelą z 30 sierpnia 2013 r. u.p.n. wyróżniała postępowanie wyjaśniające, rozpoznawcze (opiekuńczo-wychowawcze, poprawcze) oraz wykonawcze. Należy również zaznaczyć, że kodeks postępowania karnego z 1928 r. traktował o trzech etapach: przygotowawcze, sądowe i wykonawcze.

⁸ Marianna Korcyl-Wolska zaznacza, że § 2 pozostaje w ścisłym związku z §1 (M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 235).

⁹ Autorka umownie posługuje się tym określeniem, definiując je jako wydziały rodzinne i nieletnich sądów rejonowych.

¹⁰ M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2005, s. 13.

¹¹ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, op. cit., s. 250.

dwie grupy. Do pierwszej zaliczył organizacje społeczne, do drugiej natomiast – organy doradcze, sprawujące funkcję pomocniczą w trakcie procedury sądowej¹². W tej ostatniej kategorii wymienił przede wszystkim dwa – opiekunów sądowych oraz Poradnię Pedagogiczną przy Towarzystwie Przyjaciół Dzieci – jako prekursorów dzisiejszych kuratorów sądowych oraz opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów. Zadaniem opiekunów sądowych było dostarczanie sędziemu wiadomości o warunkach wychowawczych oraz bytowych nieletniego, poradni natomiast – badanie rozwoju fizycznego, psychicznego, intelektualnego oraz społecznego¹³. Ta druga kategoria wydaje się szczególnie istotna dla osiągnięcia celów, o których powyżej. Dlatego też rozważania podjęte w artykule będą dotyczyły jedynie współpracy sądu z instytucją rodzinnego kuratora sądowego oraz opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów.

Mając na względzie powyższe, można powiedzieć, że zadaniem sądu dla nieletnich jest przeprowadzenie lub zlecenie przeprowadzenia wnikliwej diagnozy nieletniego. Chociaż ustawa nie nakłada na sąd obowiązku zlecenia sporządzenia wywiadu środowiskowego w każdej sprawie nieletniego, to zdaniem Kazimierza Grześkowiaka właśnie w ten sposób należy rozumieć intencje ustawodawcy. Dobry wywiad definiuje się jako historię życia nieletniego na tle grup, w których się wychował¹⁴, wymaga on nie tylko opanowania techniki jego przeprowadzenia, ale również umiejętności jego opracowania, w sposób czyniący go przydatnym dla sądu¹⁵. Podobne wymagania stawiane są przed opiniami diagnostycznymi. Zwraca się uwagę na pewne nieprawidłowości, polegające m.in. na zamieszczaniu w opinii danych znanych sądowi, zbyt ogólnym przekazie zawartych w niej informacji, posługiwaniu się hermetycznym językiem naukowym¹⁶. Na podstawie wywiadu lub też niezależnie od niego sąd powinien podjąć decyzję o potrzebie ewentualnego przeprowadzenia badań w opiniodawczym zespole sądowych specjalistów¹⁷. Decyzja w tym zakresie

¹² W. Klaus, *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 57.

¹³ *Ibidem*, s. 57; Ł. Wirkus, *Stres w pracy kuratora sądowego. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2015, s. 22.

¹⁴ Powinność przeprowadzenia wywiadu środowiskowego w każdej sprawie wynika z części wstępnej art. 24 u.p.n. Określenie „środowiskowy” natomiast sugeruje, że wywiad ten powinien przedstawiać nieletniego na tle środowiska (K. Grześkowiak, *Nieletni przed sądem*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1986, s. 81–83; K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 93).

¹⁵ Z. Rosiak, *Sprawy karne nieletnich*, w: A. Strzembosz (red.), *Polskie sądy rodzinne w świetle badań empirycznych*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Instytut Badania Prawa Sądowego, Warszawa 1983, s. 114.

¹⁶ S. Nieuciński, *Psychologiczna diagnoza a ekspertyza psychologiczna dla potrzeb sądu. Analiza makrostrukturalna*, w: *Diagnoza psychologiczna rozpoznawana przez sądy rodzinne. Materiały na sympozjum*, Instytut Badania Prawa Sądowego, Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Sąd Wojewódzki w Krakowie, Kraków 1985, s. 150.

¹⁷ Autorka posługuje się określeniem rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne. Należy zaważyć, że ośrodki te przestały istnieć z dniem 1 stycznia 2016 r. W ich miejsce utworzono opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów.

powinna zostać poprzedzona oceną wystąpienia konieczności dokładnego przebadania nieletniego w celu uzyskania informacji na temat jego osobowości i stanu zdrowia (lub innych). Informacje te natomiast uznaje się za potrzebne w procesie orzeczenia konkretnego środka¹⁸.

Istota postawienia trafnej diagnozy przed zastosowaniem środka wychowawczego lub poprawczego była podnoszona wielokrotnie w literaturze. Dla przykładu Marian Lipka pisał, że trafność diagnozy podjętej na podstawie badań osobopoznawczych ma istotne znaczenie dla prawidłowej reakcji sądu polegającej na orzeczeniu właściwego środka¹⁹. Władysław Czajka podkreślał, że warunkiem orzeczenia najbardziej trafnego środka wychowawczego lub poprawczego jest zebranie szczegółowych danych o osobowości nieletniego oraz o jego środowisku wychowawczym²⁰. Kazimierz Grześkowiak natomiast zwracał uwagę, że ustalenie okoliczności i motywu popełnionego czynu, zachowania się sprawcy zarówno przed jego popełnieniem, jak i później, obok podjęcia takich czynności, jak: sporządzenie ekspertyzy dotyczącej środowiska rodzinnego czy opinii schroniska dla nieletnich (o ile nieletni został umieszczony w tej placówce), przeprowadzenie badań w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym, miały istotne znaczenie dla prawidłowego doboru środków opiekuńczo-wychowawczych w taki sposób, by osiągnąć zakreślony w ustawie cel postępowania²¹. Podobne stanowisko zajął Marian Kalinowski. Jego zdaniem punktem wyjścia do wszelkiej pracy wychowawczej jest gruntowne poznanie zarówno osobowości nieletniego, jak i jego środowiska wychowawczego, z uwzględnieniem wpływów środowiskowych na nieletniego oraz jego reakcji w tym środowisku. Autor jednocześnie podkreślał, że sam wywiad środowiskowy nie jest wystarczający²². Także Barbara Choruży i Grażyna Szczygieł zwracały uwagę na konieczność poznania etiologii wykołajenia społecznego. Jest to bowiem warunek wpływający znacząco na działania zmierzające do wyeliminowania tego wykołajenia²³. Podobne wnioski sformułowała również Ewa Żabczyńska, zaznaczając wpływ treści diagnozy na postępowanie resocjalizacyjne²⁴.

Podsumowując, należy stwierdzić, że ustawa w kilku miejscach wskazuje na doniosłe znaczenie poznania nieletniego i jego środowiska. Umożliwia to postępowanie

¹⁸ A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocho, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 93.

¹⁹ M. Lipka, *Zjawiska patologii społecznej wśród młodzieży. Studium prawno-kryminologiczne*, PWN, Warszawa 1977, s. 288.

²⁰ W. Czajka, *Badania osobowości nieletnich i młodocianych w świetle ustaw i praktyki organów sprawiedliwości*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1991, t. 21, s. 152.

²¹ K. Grześkowiak, *Nieletni...*, op. cit., s. 45.

²² M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich w państwach...*, op. cit., s. 283.

²³ B. Choruży, G. Szczygieł, *Rola kuratorów społecznych w procesie zapobiegania przestępczości*, „Patologia społeczna – zapobieganie” 1980, nr 9, s. 63.

²⁴ E. Żabczyńska, *Potrzeba działań interdyscyplinarnych w sprawach nieletnich i małoletnich*, w: *Diagnoza psychologiczna...*, op. cit., s. 249.

zgodne z zasadą indywidualizacji. Zasada ta ukształtowała się w Polsce dopiero w drugiej połowie XX w., zastępując funkcjonującą instytucję rozeznania, stanowiącą kryterium pociągania nieletnich do odpowiedzialności karnej. Potrzeba zmiany, którą należy ocenić jednoznacznie pozytywnie, wynikała z powszechnej krytyki, rozwoju nauk (psychologicznych, pedagogicznych, społecznych), tendencji rozwiniętych na poziomie europejskim²⁵ i międzynarodowym²⁶ oraz ukształtowania się w kryminologii nurtu pozytywistycznego. Już art. 40 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka²⁷, jak i reguła 5.1 Wzorcowych reguł minimum Narodów Zjednoczonych dotyczących wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich²⁸ nakazywały kierowanie się dobrem dziecka w każdej sprawie²⁹.

Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób sądy dla nieletnich realizują w praktyce założenia ustawy wynikające z art. 32b. Oprócz pytania głównego zdefiniowano również kilka pytań szczegółowych. Te ostatnie mają dostarczać wiedzy w następującym zakresie: 1) W jakich sprawach sędziowie dla nieletnich zlecają przeprowadzenie dowodu w postaci sporządzenia opinii diagnostycznej, w jakich sięgają po dowód z wywiadu środowiskowego?; 2) Jakie pytania sędziowie dla nieletnich kierują do zespołów diagnostycznych w wydawanych postanowieniach, jakie natomiast do zawodowych kuratorów sądowych w zarządzeniach o sporządzenie wywiadu?; 3) Czy sędziowie dla nieletnich sugerują się zaleceniami zespołów diagnostycznych oraz kuratorów sądowych w zakresie zastosowania odpowiednich środków wychowawczych lub poprawczych?; 4) Jaki jest cel istnienia instytucji pomocniczych dla sądu dla nieletnich? Tak skonstruowany problem wymagał podjęcia zarówno rozważań teoretyczno-dogmatycznych, jak i empirycznych. W związku z powyższym artykuł został podzielony na dwie części. W pierwszej przedstawiono historię rozwoju współpracy sądów dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi w Polsce, w drugiej natomiast omówiono wyniki badań własnych przeprowadzonych w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w ramach projektu „Współpraca sądu rodzinnego z innymi instytucjami przy orzekaniu środków wychowawczych i poprawczych”, finansowanego ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

²⁵ Kraje, które jako pierwsze zrezygnowały z rozeznania na rzecz zasady indywidualizacji, to Holandia (1901) oraz Belgia (1912). W niektórych krajach kryterium rozeznania stanowi nadal podstawę pociągania do odpowiedzialności karnej (jak: byłe państwa Związku Radzieckiego). Por. W. Klaus, *Dziecko przed sądem...*, *op. cit.*, s. 40.

²⁶ *Ibidem*, s. 38–40; m.in. Międzynarodowy Związek Kryminalistów 1889.

²⁷ P.J. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2016, s. 213, 214.

²⁸ *Ibidem*, s. 344.

²⁹ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 234.

1. Rozwój współpracy sądów dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi

Początki idei współpracy sądów dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi w Polsce przypadają na okres pierwszej wojny światowej. Pierwszy projekt utworzenia odrębnego sądownictwa dla nieletnich powstał 5 sierpnia 1915 r. podczas obrad pierwszych sądów obywatelskich³⁰. Jak pisze Aleksander Mogilnicki, dyskusji nad projektem towarzyszyło oczywiste przeświadczenie, że sąd ten nie może funkcjonować bez wsparcia odpowiednich instytucji pomocniczych. Jako niezbędne wskazano: dom wychowawczy, a także przytułek tymczasowy dla dzieci³¹. Założenia te stanowiły przedmiot dyskusji podczas pierwszego posiedzenia Sądu Głównego, które odbyło się 10 sierpnia 1915 r.³² Do utworzenia sądów dla nieletnich nie doszło, ponieważ niemieckie władze okupacyjne rozwiązały sądy obywatelskie³³. Jednak już 7 lutego 1919 r. Naczelnik Państwa wydał dekret powołujący do życia pierwsze sądy dla nieletnich³⁴. Potrzeba zorganizowania odrębnego sądownictwa dla nieletnich wynikała z dostrzeżonej konieczności zareagowania na przestępczość wśród nich³⁵, jak również ze świadomości braku przygotowania zwykłych sędziów do wydawania „orzeczeń psycho-socjo-pedagogicznych”. Stąd do prowadzenia spraw nieletnich oddelegowano specjalnie wykwalifikowanych sędziów³⁶. W tym samym roku minister sprawiedliwości wydał rozporządzenie w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich³⁷. Wymienione regulacje określały zarówno sposób funkcjonowania

³⁰ Sądy te zostały utworzone głównie z inicjatywy adwokatury warszawskiej jako wyraz dążenia do odzyskania niepodległości. Ich funkcjonowanie zapewniała Straż i Milicja Obywatelska. Sądy te obejmowały wszystkie instancje i zajmowały się rozstrzyganiem sporów ściganych z oskarżenia publicznego. Mieszkańcy Warszawy darzyli je całkowitym zaufaniem. Samo ich istnienie traktowano jako gwarancję spokoju i bezpieczeństwa. Po ich rozwiązaniu (10 września 1915 r.) sędziowie, jak i adwokaci odmówili udziału w organizacji nowego sądownictwa aż do momentu przywrócenia w sądach języka polskiego jako języka urzędowego (K. Pol, *Adwokaci polscy w drodze do niepodległości (1914–1918)*, „Palestra” 2003, nr 11–12, s. 72–74. Por. także: m.in. *idem*, *Poczet prawników polskich XIX–XX w.*, C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 578).

³¹ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1925, s. 352.

³² M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 31.

³³ Por. przyp. 30.

³⁴ Dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich z dnia 7 lutego 1919 r. (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 14, poz. 171).

³⁵ K. Stasiak, *Ewolucja systemu kurateli sądowej w Polsce w latach 1919–2009 – kamienie milowe*, s. 47, <http://kurator.webd.pl/wp-content/uploads/2010/12/dziewiecdziesieciolecie-kurateli-sadowej-w-polsce-historia-terazniejszosc-przyszlosc-materialy-z-i-kongresu-kuratorskiego.pdf> [dostęp: 4.04.2017].

³⁶ M.H. Veillard-Cybulski, *Nieletni przestępcy w świecie*, PWN, Warszawa 1968, s. 144. Por. także: W. Klaus, *Dziecko przed sądem...*, *op. cit.*, s. 53.

³⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich z 26 lipca 1919 r. Były to czyny z art. 283, 315 p. 4, 365, 366, 420, 421, 423, 524 ust. 1, 525, 528 (o ile dotyczy prostytutki nieletnich), 529 kodeksu karnego (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 63, poz. 378).

sądownictwa dla nieletnich, jak również wyznaczały cele oraz zasady postępowania z tą kategorią sprawców³⁸. Naczelną zasadą było wychowanie nieletniego i dążenie do skierowania go na drogę poprawy, przy jednoczesnej izolacji od wpływów nakłaniających do popełniania ponownie przestępstw. Zgodnie z art. 2 rozporządzenia sędzia w postępowaniu z nieletnim powinien uwzględniać jego wiek i rozwój, jak również dążyć do przywrócenia nieletniego społeczeństwu³⁹. Dyrektywy wynikały wprost z art. 3 oraz art. 5 pkt b, d, f. W myśl tych przepisów po odebraniu zawiadomienia, skargi lub podania sędzia powinien zebrać dane o nieletnim, jego stanie umysłowym i moralnym, otoczeniu oraz warunkach ekonomicznych, w jakich żył. Źródłami tych informacji mogły być osoby, u których nieletni mieszkał, uczył się lub pracował, jak również inne osoby bliskie. Gromadzenie powyższych miało nastąpić bezpośrednio lub pośrednio przy wykorzystaniu opiekunów sądowych, powołanych do życia na mocy dekretu i funkcjonujących przy sądzie dla nieletnich. Można zatem powiedzieć, że dekret powoływał do życia pierwsze sądowe organy pomocnicze. W przypadku wątpliwości co do stanu fizycznego lub umysłowego nieletniego rozporządzenie przewidywało możliwość poddania nieletniego badaniom biegłych (lekarzy lub pedagogów) albo umieszczenie go w zakładzie leczniczym/wychowawczym na czas określony⁴⁰. Co istotne, warunkiem prawidłowej realizacji określonych w rozporządzeniu celów postępowania z nieletnimi było „baczne przestrzeganie wszystkich obowiązujących przepisów, dotyczących nieletnich”⁴¹. Należy pamiętać, że należały do nich omówione powyżej art. 3 i 5.

Kolejny projekt ustawy o sądach dla nieletnich został opracowany przez Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej, utworzonej na początku XX w. 7 grudnia 1921 r. Zebranie Ogólne Komisji zatwierdziło projekt i przekazało go ministrowi sprawiedliwości⁴². Nie został on jednak podpisany. Należy wspomnieć, że prace legislacyjne podjęte przez Komisję przebiegały w atmosferze sporu toczącego się między zwolennikami modelu jurydycznego (inaczej konserwatywnego, sprawiedliwościowego) a modelu wychowawczego (inaczej postępowego, terapeutycznego)⁴³. Pierwsi postulowali możliwość wymierzenia kary nieletniemu. Jej celem

³⁸ Dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich z dnia 7 lutego 1919 r. (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 14, poz. 171).

³⁹ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo...*, op. cit., s. 354; § 2 rozporządzenie z 1919 r.

⁴⁰ § 5 pkt. f rozporządzenia z 1919 r. (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 63, poz. 378).

⁴¹ § 2 rozporządzenia z 1919 r. (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 63, poz. 378).

⁴² A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo...*, op. cit., s. 357, 358.

⁴³ M. Kalinowski, *Europejskie systemy resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991, s. 136–138. Por. także: B. Czarnecka-Działuk, *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1993; W. Klaus, *Dziecko przed sądem...*, op. cit.; A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo...*, op. cit., s. 358; Druk Komisji Kodyfikacyjnej nr 15872 z 1921 r. Przegląd francuski w załączniku do Przeglądu Polskiego Ustawodawstwa Cywilnego i Kryminalnego 1922, z. 1, za: A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo...*, op. cit., s. 358.

miało być nie tylko wychowanie i poprawa, ale również sprawiedliwa odpłata za winę. Zwolennicy drugiego podejścia dążyli do zupełnego wyeliminowania kary, definiowanej w kategorii środka do walki z przestępczością nieletnich, na rzecz środków wychowawczych i poprawczych⁴⁴. Ostatecznie w czerwcu 1920 r., w trakcie pierwszego posiedzenia sekcji, zwyciężył postulat reprezentowany przez drugie ugrupowanie⁴⁵. Sędzia dla nieletnich miał wykonywać swoje czynności po ojcowsku, bez ostentacji, mając na celu wychowanie, a nie ukaranie. Twórcy projektu założyli jednak, że sama działalność sędziów może okazać się niewystarczająca. W związku z tym do pomocy sędziom miał zostać powołany organ społeczny – towarzystwa patronatu nad nieletnimi i kuratorzy. Towarzystwa przedstawiały propozycję kandydatów na kuratorów. Nad działalnością towarzystw nadzór sprawowała Rada Główna. Wśród licznych zadań Rady należy wymienić wydawanie opinii w sprawach opieki nad nieletnim⁴⁶.

W 1932 r. uchwalono kodeks karny. Rozdział XI kodeksu poświęcony był postępowaniu z nieletnimi. Z całą pewnością taka regulacja nie zawierała jednoznacznego zdefiniowania celów i dyrektyw postępowania z nieletnimi. Jednak już w art. 71 można było odnaleźć wskazówkę wyznaczającą prawidłowy sposób reakcji na czyny popełniane przez tę kategorię sprawców. Ustawodawca wskazał, że czynnikami przemawiającymi za orzeczeniem konkretnego środka (wychowawczego lub poprawczego) powinny być: okoliczności popełnionego czynu, charakter nieletniego, warunki jego życia i otoczenia⁴⁷. Dodatkowo postępowanie z nieletnimi w tzw. okresie przejściowym, do czasu uchwalenia ustawy, regulował kodeks postępowania karnego z 1928 r.⁴⁸, kilkakrotnie nowelizowany. Konsekwencją jednej z nowelizacji – ustawy z dnia 28 marca 1958 r. zmieniającej przepisy postępowania karnego⁴⁹ – była zmiana treści art. 447. Zgodnie z nową regulacją uprawnieniem sędziego było zlecenie w trakcie postępowania przygotowawczego Milicji Obywatelskiej, kuratorom dla nieletnich i wychowawcom schroniska przeprowadzenie określonych czynności, odpowiednio: dochodzeniowych lub śledczych; wywiadów środowiskowych; obserwacji nieletniego i sporządzania opinii. Organy te pełniły funkcję pomocniczą sądu w trakcie postępowania przygotowawczego, dlatego określano je mianem „organów pomocniczych sędziego”. Do zadań sędziego należało natomiast zebranie danych o nieletnim oraz o jego rodzinie i środowisku, ustalenie (przy wykorzystaniu instytucji biegłego) stopnia rozwoju umysłowego, psychicznego i fizycznego nieletniego, przeprowadzenie

⁴⁴ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo...*, *op. cit.*, s. 358.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 358, 359.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 363, 364.

⁴⁷ Art. 71 kodeksu karnego z 1932 r. (Dz.U. z 1932 Nr 60, poz. 571).

⁴⁸ Kodeks postępowania karnego z 1928 r. (Dz.U. z 1928 Nr 33, poz. 313). Por. także: M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 44–56.

⁴⁹ Dz.U. z 1958 r. Nr 18, poz. 76 – Ustawa z dnia 28 marca 1958 r. o zmianie przepisów postępowania karnego.

wywiadów środowiskowych poprzez zlecenie ich wykonania kuratorom lub Milicji Obywatelskiej, pozyskanie opinii o nieletnim z takich instytucji, jak szkoły, zakłady pracy, schroniska czy zakłady wychowawcze⁵⁰. Anna Walczak-Żochowska podkreśla, że nowelizacja ta realizowała ideę rozszerzania badań osobopoznawczych, jak również przeprowadzania wywiadów środowiskowych dostarczających wiedzę o nieletnim oraz o jego środowisku⁵¹.

Już w styczniu 1978 r. powołano do życia sądownictwo rodzinne. Właściwość rzeczowa miała obejmować zarówno sprawy dotyczące problematyki stosunków rodzinnych, jak i zagadnienia zapobiegania niedostosowaniu społecznemu dzieci oraz młodzieży⁵². Argumenty uzasadniające słuszność takiego działania były następujące: 1) rozszerzenie działalności o charakterze profilaktycznym i resocjalizacyjnym; 2) gwarancja adekwatnych rozstrzygnięć podyktowana kompleksową znajomością problemów występujących w rodzinie; 3) spójność oraz komplementarność orzeczeń, które dotyczyły tej samej rodziny; 4) dążenie do stworzenia warunków, które umożliwiłyby traktowanie problemów zarówno dzieci, jak i młodzieży w sposób najbardziej kompleksowy; 5) sprawniejsza praca sądów rodzinnych przekładająca się na udzielenie szybszej pomocy rodzinie. Osiągnięcie powyższych było z założenia możliwe dzięki podziałowi zadań opartemu na zasadzie terytorialnej, ale również dzięki odpowiednio przygotowanej kadrze sędziowskiej wspieranej przez znaczną liczbę zarówno kuratorów sądowych, jak i ośrodków diagnostycznych. W związku z tym utworzono dodatkowe etaty dla kuratorów oraz powołano do życia kolejne ośrodki diagnostyczne⁵³.

Mimo że u.p.n. została uchwalona dopiero w 1982 r., idea, jaka jej przyświecała, była spójna z tą wypracowaną w początkach XX w. A. Mogilnicki zaznaczał, że zadaniem sędziego dla nieletnich było nie tylko rozpatrywanie spraw zgodnie z obowiązującym prawem z jednoczesnym opieraniem się na szerokiej znajomości zarówno psychologii, jak i nauk społecznych. Sędzia w każdą sprawę powinien „wkładać [...] całą duszę, przepełnioną miłością dla dzieci i dążeniem do ich dobra”⁵⁴. Sędzia powinien być bardziej psychologiem, socjologiem i pedagogiem niż prawnikiem. A. Mogilnicki stawiał przed nim jeszcze jedno trudne zadanie – „myśleć jak filozof, ale mówić jak dziecko”⁵⁵. Kazimierz Grześkowiak z kolei nazywał sędziego rodzinnego koordynatorem działań w procesie przeciwdziałania demoralizacji. Jego rolą miała być zarówno organizacja tego procesu, jak i współuczestniczenie w nim w celu przywrócenia nieletniego społeczeństwu. Do obowiązków sędziego

⁵⁰ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 51, 52.

⁵¹ A. Walczak-Żochowska, *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich. Studium prawno-porównawcze*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1988, s. 158.

⁵² A. Strzembosz, *Wstęp*, w: *idem, Polskie sądy rodzinne...*, op. cit., s. 1–3.

⁵³ *Ibidem*, s. 4.

⁵⁴ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo...*, op. cit., s. 420.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 421.

należało m.in. zebranie niezbędnych materiałów, które pozwoliłyby na postawienie diagnozy co do stopnia demoralizacji, i dalej: co do środków, jakie należałoby orzec⁵⁶. Magdalena Arczewska uważa natomiast, że sędzia dla nieletnich pełni obecnie rolę eksperta⁵⁷.

Zdaniem Adama Strzembosza wejście w życie u.p.n. spowodowało zaistnienie radykalnych zmian w obowiązującym porządku prawnym. Najważniejsza zmiana dotyczyła zerwania z postępowaniem z nieletnimi na zasadach określonych w prawie karnym, zdefiniowanie tego postępowania w kategorii traktowania⁵⁸, nie zaś – pociągania do odpowiedzialności⁵⁹, jak również zrezygnowanie z kryterium rozeznania na rzecz kryterium indywidualizacji⁶⁰, orzekania środków zamiast kar. W tym ostatnim aspekcie W. Klaus pisze o problemie wynikającym z konieczności indywidualizacji każdego środka dla konkretnego nieletniego: „Zasada ta nabiera szczególnego znaczenia od momentu przyjęcia założenia, że środki mają spełniać cel wychowawczy, a zatem wpływać pozytywnie na osobę nieletniego”⁶¹.

Główne cele postępowania z nieletnimi, wymienione w preambule ustawy, to przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich, ich resocjalizacja określona słowami „stwarzanie warunków do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego”, jak również umacnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich. Cele te mówiły wprost o funkcji prewencyjnej, której zadaniem było zapobiegnięcie zachowaniom niezgodnym z prawem. Ustawodawca wyróżnił również zadania, które powinien zrealizować sędzia dla nieletnich rozpoznając konkretną sprawę. Wśród nich znalazło się wyjaśnienie, czy istnieją okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego lub czy w sprawie toczącej się o popełnienie czynu karalnego – czyn ten został rzeczywiście popełniony przez nieletniego, jak również podjęcie decyzji co do konieczności zastosowania wobec nieletniego konkretnych środków, o których mowa w ustawie (art. 33 u.p.n.)⁶².

Do realizacji założeń wynikających z art. 33 u.p.n. i wyjaśnienia zawartych w nim kwestii ustawodawca wskazał art. 35 § 1 u.p.n., a zatem konieczność posiadania informacji o nieletnim, jego warunkach wychowawczych, zdrowotnych i bytowych.

⁵⁶ K. Grześkowiak, *Nieletni przed sądem...*, op. cit., s. 53.

⁵⁷ M. Arczewska, *Społeczne role sędziów rodzinnych*, <http://www.sssrwp.pl/aktualnosci.php?typ=-pu&art=1&start=0&irek=2> [dostęp: 1.08.2017].

⁵⁸ Marian Kalinowski zaznacza, że termin ten oznacza pojęcie specjalistyczne, w skład którego wchodzi: 1) określona kategoria przestępców; 2) sposób postępowania z nimi (z uwzględnieniem metod wykorzystywanych w trakcie wykonania środków) – M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich...*, op. cit., s. 151.

⁵⁹ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 8.

⁶⁰ K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 20.

⁶¹ W. Klaus, *Dziecko przed sądem...*, op. cit., s. 77.

⁶² Art. 33 ustawy. Por. także: A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 93.

Narzędzia do pozyskania tych danych zostały określone zarówno w art. 35 § 2, jak i art. 24–25 u.p.n. Były nimi wysłuchanie zarówno samego nieletniego, jak i jego rodziców/opiekuna prawnego (a w miarę potrzeby także innych osób), zlecenie przeszukania, przeprowadzenia oględzin oraz podjęcia innych czynności zmierzających do wszechstronnego wyjaśnienia sprawy, a także sporządzenie wywiadu środowiskowego, zarządzenie badań lub obserwacji w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym lub innej specjalistycznej placówce. Wnikliwa analiza art. 24 u.p.n. pozwala natomiast zauważyć, że przepis ten realizował wprost założenia wynikające z art. 35 § 1 u.p.n. Celem wywiadu środowiskowego i badań specjalistycznych było bowiem zebranie danych o nieletnim i o jego sytuacji życiowej⁶³. U.p.n. nie wskazywała organów uprawnionych do przeprowadzania wywiadów. Kwestię tę regulowało rozporządzenie ministra sprawiedliwości⁶⁴, określające jako właściwych: kuratorów zawodowych i społecznych, a w wyjątkowych wypadkach także organy Milicji Obywatelskiej. W praktyce realizacja art. 24 sprawiała wiele trudności. Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne nie funkcjonowały przy każdym sądzie wojewódzkim. Odległość między sądem a ośrodkiem była natomiast znaczna, co często wykluczało możliwość przeprowadzania badań. W związku z tym, niejako z konieczności, nie zaś z wyboru, wywiad środowiskowy stał się podstawowym źródłem wiedzy o większości nieletnich. A. Strzembosz pisał, że w zaistniałej sytuacji należało zwrócić szczególną uwagę na odpowiednie kwalifikacje aparatu pomocniczego przeprowadzającego wywiady. Stąd uartała się zasada, by ich wykonaniem zajmował się kurator zawodowy⁶⁵.

Przeprowadzenie badania w rodzinnym ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym lub też w innej specjalistycznej placówce stanowiło wymóg konieczny dla sądu, który zamierzał wydać orzeczenie o umieszczeniu nieletniego w jakimkolwiek zakładzie lub „placówce opieki całkowitej” (art. 24 § 1 u.p.n.). Możliwe było również zarządzenie obserwacji nieletniego. Przeprowadzano ją w ośrodku w terminie nie dłuższym niż 14 dni (art. 25 u.p.n.)⁶⁶. Ustawodawca zatem stworzył formalne warunki zapewniające wnikliwe przeprowadzenie procesu diagnozowania nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży⁶⁷.

M. Kalinowski podkreślał, że osiągnięcie celów postępowania z nieletnimi w postaci resocjalizacji zależało w dużej mierze od zasobów pozostających do dyspozycji sądu. Wskazywał na zależność istniejącą między pracą sądu a wyposażeniem rodzinnych ośrodków diagnostycznych. Zależność ta miała kierunek dodatni. Oznacza to dokładnie, że sąd wykonywał swoje zadania lepiej, gdy mógł skorzystać z pomocy

⁶³ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 93, 94.

⁶⁴ Dz.U. z 1983 r. Nr 26, poz. 123.

⁶⁵ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 94.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 94, 95.

⁶⁷ K. Ostrowska, E. Milewska, *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Przewodnik metodyczny*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1986, s. 24.

dobrze wyposażonych ośrodków diagnostycznych. Autor podkreślał również potrzebę zapewnienia odpowiednich zasobów, które ułatwiałyby wykonywanie pracy kuratorom sądowym (społecznym i zawodowym)⁶⁸.

Realizacja założeń art. 35 § 1 u.p.n. na etapie postępowania wyjaśniającego zapewniała działanie zgodne z naczelną dyrektywą wskazaną w art. 3 u.p.n., w myśl której w postępowaniu z nieletnim należy kierować się przede wszystkim jego dobrem, „dążąc do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego oraz zmierzając w miarę potrzeby do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego uwzględniając przy tym interes społeczny”. § 2 tegoż artykułu mówił wprost, jakie czynniki uwzględnia sąd w postępowaniu z nieletnimi. Wśród nich znalazły się: wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, zachowanie, przyczyny i stopień demoralizacji, charakter środowiska oraz warunki wychowawcze nieletniego. Uregulowanie zasady indywidualizacji orzeczeń wydawanych wobec nieletnich w u.p.n. było efektem zaleceń zawartych w raporcie Sekretariatu ONZ o zapobieganiu przestępczości nieletnich przygotowanym przez I Kongres ONZ w Genewie w 1955 r.⁶⁹ Kryterium indywidualizacji zastąpiło dotychczas funkcjonujące kryterium rozeznania. Wynikająca z art. 3 dyrektywa indywidualizacji, na co zwrócili uwagę K. Grześkowiak i inni, wymagała przeprowadzenia stosownych badań osobopoznawczych. Stąd ustawa nakłada na sąd obowiązek zlecenia sporządzenia wywiadu środowiskowego w każdej rozpoznawanej sprawie; w razie potrzeby również skierowanie nieletniego (na badanie lub obserwację) do rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego bądź do innej specjalistycznej placówki⁷⁰. Dyrektywa indywidualizacji obejmuje kryteria podmiotowe, przedmiotowe i środowiskowe. Sąd jest zobowiązany do uwzględniania każdego z nich na każdym etapie postępowania, w szczególności natomiast przy orzekaniu środków⁷¹.

Mając na względzie powyższe, należy zauważyć, że postępowanie wyjaśniające powinno dostarczać dwa rodzaje danych: o nieletnim i jego warunkach życiowych oraz o popełnionym czynie lub – w przypadku sprawy wszczętej z powodu demoralizacji – o wykazywanych jej przejawach. Pierwszy rodzaj danych miał pomóc ocenić osobowość nieletniego, jak również zdiagnozować środowisko wychowawcze. Drugi natomiast sprowadzał się do ustalenia okoliczności zarzucanego czynu lub zachowań wskazujących na przejawy demoralizacji⁷². Szczególną rolę w doborze środków przewidzianych w ustawie przypisywało się informacjom z pierwszej grupy. Udzielały one odpowiedzi na pytanie „dlaczego nieletni stanął przed sądem, jaka

⁶⁸ M. Kalinowski, *Europejskie systemy resocjalizacji nieletnich...*, *op. cit.*, s. 11.

⁶⁹ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 19.

⁷⁰ K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 20, 21.

⁷¹ *Ibidem*, s. 31.

⁷² *Ibidem*, s. 114. Por. także: K. Grześkowiak, *Nieletni przed sądem...*, *op. cit.*, s. 63.

była droga jego wykolejenia się oraz jaki jest aktualny stopień jego demoralizacji⁷³. Można zatem stwierdzić, że brak powyższych informacji uniemożliwił zastosowanie odpowiedniego środka, jak również, że prawidłowa realizacja celów zakreślonych w ustawie wymagała zaangażowania różnych podmiotów i instytucji, w tym przede wszystkim instytucji pomocniczych.

U.p.n. uchwalona w 1982 r. była wielokrotnie nowelizowana⁷⁴. Niemniej jednak należy przypomnieć, że zakreślone w niej cele pozostają aktualne po dziś dzień. Najważniejsze zmiany, jakie nastąpiły w ciągu ponad 30 lat w zakresie omawianej problematyki, dotyczyły ujednoczenia procedury, przy jednoczesnej rezygnacji z postępowania wyjaśniającego oraz dualizmu postępowania rozpoznawczego (na opiekuńczo-wychowawcze i poprawcze)⁷⁵, a co się z tym wiązało – wprowadzenia niewielkiej modyfikacji w ówczesnym art. 35 u.p.n., dzisiejszym – art. 32b u.p.n., jak również zmiany w zakresie treści art. 24 i 25 u.p.n., które stanowią przedmiot dalszych analiz.

Art. 24 u.p.n. można potraktować jako formę realizacji celów postępowania zakreślonych w art. 32b u.p.n., tj. uzyskania informacji o nieletnim oraz o jego warunkach: wychowawczych, zdrowotnych i bytowych. W § 1 omawianego przepisu odnajdujemy wskazanie, iż sąd rodzinny zleca kuratorowi sądowemu przeprowadzenie wywiadu środowiskowego w celu ustalenia: danych dotyczących samego nieletniego, jego zachowania, przebiegu nauki, kontaktów środowiskowych, sposobu spędzania czasu wolnego, stanu zdrowia i ewentualnych uzależnień, sytuacji wychowawczej i bytowej, w tym stosunku do niego rodziców/opiekunów oraz podejmowanych oddziaływań wychowawczych. Wywiad środowiskowy co do zasady przeprowadza kurator sądowy według zasad określonych w rozporządzeniu Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r.⁷⁶ Sąd może w wyjątkowych przypadkach zlecić jego przeprowadzenie także innym osobom czy instytucjom,

⁷³ *Ibidem*, s. 63.

⁷⁴ W latach: 1995 (dwukrotnie), 2000, 2007, 2008, 2011, 2012, 2013.

⁷⁵ Ustawa z dnia 30.04.2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r. poz. 1165).

⁷⁶ § 8 rozporządzenia Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich (Dz.U. z 2001 r. Nr 90, poz. 1010) obowiązuje do ustalenia okoliczności wskazanych w zarządzeniu zlecenia jego przeprowadzenia, w tym w szczególności: podstawowych informacji o nieletnim (imię, nazwisko, data i miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania), dodatkowych informacji o nieletnim (zachowanie i warunki wychowawcze, stan zdrowia, przebieg nauki szkolnej, praca i sposób spędzania czasu wolnego, kontakty środowiskowe – w tym z rówieśnikami – mogące mieć wpływ na zachowanie nieletniego), informacji o członkach rodziny nieletniego oraz stosunku rodziców/opiekunów do niego, istniejących konfliktach oraz podejmowanych oddziaływaniach wychowawczych, informacji o sytuacji materialnej i bytowej rodziny oraz ewentualnie informacji o przejawach patologii społecznej mającej miejsce w środowisku nieletniego. Według przepisów rozporządzenia wywiad środowiskowy powinien zostać przeprowadzony w miejscu zamieszkania bądź pobytu nieletniego lub jego rodziców/opiekunów (dodatkowo: w szkole/miejscu pracy nieletniego).

w tym: przedstawicielom organizacji społecznych oraz osobom godnym zaufania (w sytuacji powierzenia im nadzoru nad nieletnim), jednostkom policji, opiniodawczym zespołom sądowych specjalistów⁷⁷, pracownikom pedagogicznym schronisk dla nieletnich lub zakładów pracy – co zostało określone w § 2⁷⁸.

Wywiad środowiskowy nadal traktowany jest jako niezmiernie ważny dowód⁷⁹, który „powinien zostać zlecony w każdym postępowaniu w sprawie nieletniego”⁸⁰. Dagmara Woźniakowska-Fajst podkreśla wręcz, że stanowi on podstawowe źródło informacji o nieletnim⁸¹. Zofia Rosiak natomiast określa go mianem źródła fundamentalnego⁸². Ustalenia w nim poczynione – na podstawie wytycznych art. 24 u.p.n. – okazują się istotne dla diagnozy stopnia demoralizacji nieletniego i jego warunków wychowawczych oraz prognozy jego przyszłych zachowań. Diagnoza ta jest zaś niezbędna do podjęcia decyzji o konieczności – bądź też nie – ingerencji w proces wychowania, a co za tym idzie – stosowania odpowiednich środków przewidzianych ustawą⁸³. Przeprowadzone dotychczas badania pozwalają na stwierdzenie, iż nie w każdej sprawie sędziowie korzystają z dostępnej możliwości współpracy z kuratorami sądowymi. Badania Ireny Rzeplińskiej nad nieletnimi sprawcami wykazały braki w tym zakresie⁸⁴ oraz dysponowanie przez sądy dla nieletnich bardzo skromną wiedzą na temat swoich podsądnych⁸⁵. Zastrzeżenia budzi również czasem

⁷⁷ Do 1 stycznia 2016 r. pracownikom pedagogicznym rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych: na mocy art. 25 ust. 1 ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. z 2015 r. poz. 1418) rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne stają się opiniodawczymi zespołami sądowych specjalistów (raport niniejszy uwzględnia stan prawny na dzień 31 grudnia 2015 r.).

⁷⁸ Zdzisław Majchrzyk podkreśla, iż takie ujęcie przepisów postępowania w sprawie nieletnich wskazuje, że diagnozowanie nieprzystosowania społecznego czy też przestępczości nieletnich ma zostać przeprowadzone „wnikliwie, z poczuciem odpowiedzialności za dalsze losy dziecka czy nieletniego” (Z. Majchrzyk, *Nieletni i świadek w sądzie*, PZWL, Warszawa 2014, s. 123).

⁷⁹ Specjaliści z zakresu problematyki postępowania z nieletnimi uznają wywiad środowiskowy za dowód, choć jego moc dowodowa jest niekiedy kwestionowana (P. Górecki, w: P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 99; E. Skrzępowicz, w: T. Bojarski, E. Skrzępowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002, s. 116, za: V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 171).

⁸⁰ Postanowienie SN z dnia 24 czerwca 1983 r., III KZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97, za: V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 170.

⁸¹ D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 218.

⁸² V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 171.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ I. Rzeplińska, *Nieletni i reakcja na ich czyn*, w: A. Adamski (red.), *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa profesora Mariana Filara*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 537.

⁸⁵ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX–XXX, s. 409–411.

jakość sporządzanych wywiadów oraz zawarta w nich niezrozumiała interpretacja⁸⁶. Badania Marianny Korcyl-Wolskiej również pozwalają stwierdzić, że nie w każdej sprawie sędzia zleca kuratorom przeprowadzenie wywiadów środowiskowych (78,6% i 85,2% odpowiednio dla badań z lat: 1985 i 1997)⁸⁷.

Należy zauważyć, że obowiązek sporządzenia wywiadu środowiskowego w każdej sprawie jest przyjętym w Europie standardem, wynikającym ze wskazań i wytycznych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zgodnie z regułą 16.1 Wzorcowych reguł minimum Narodów Zjednoczonych dotyczących wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich:

We wszystkich sprawach o przestępstwa nieletnich, z wyjątkiem tych o drobne przekroczenia, zanim właściwa władza wyda ostateczną decyzję poprzedzającą orzeczenie o zastosowaniu środków, należy dla ułatwienia jej wydania przeprowadzić wywiad środowiskowy celem ustalenia warunków życia nieletniego lub okoliczności, w których przestępstwo zostało popełnione.

W komentarzu do powyższej reguły podkreśla się, że istotniejszy jest problem odpowiedniego przeszkolenia personelu sporządzającego wywiady niż jednoznaczne zakreślenie osób odpowiedzialnych za realizację tego zadania. Z uwagi na różnorodność europejskich systemów mogą to być np. specjalnie zorganizowane służby społeczne lub kuratorzy sądowi⁸⁸. Celem sporządzenia wywiadu jest ustalenie informacji dotyczących nieletniego, w tym m.in. środowiska rodzinnego, przebiegu nauki szkolnej, grupy rówieśniczej⁸⁹.

Mając na względzie dostosowanie prawa polskiego do standardów europejskich, M. Korcyl-Wolska postulowała wprowadzenie do u.p.n. „obowiązku przeprowadzenia wywiadu środowiskowego przez kuratora w stosunku do każdego nieletniego stojącego przed sądem rodzinnym”. Zdaniem autorki również badanie osobopoznawcze powinno zostać przeprowadzone na jak najwcześniejszym etapie⁹⁰.

W niektórych sprawach w celu podjęcia właściwej decyzji oraz określenia kierunków oddziaływania na nieletniego konieczne jest przeprowadzenie kompleksowej diagnozy osobowości wymagającej wiedzy pedagogicznej, psychologicznej bądź medycznej. O wydanie takiej opinii sąd zwraca się do opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów⁹¹. Art. 25 § 1 u.p.n. dopuszcza także inne podmioty/instytucje do wydawania tychże opinii. Są nimi: inna specjalistyczna placówka lub

⁸⁶ D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne...*, *op. cit.*, s. 215.

⁸⁷ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 152.

⁸⁸ P.J. Jaros, M. Michalak (red.), *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2016, s. 358, 359.

⁸⁹ M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich...*, *op. cit.*, s. 162.

⁹⁰ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, *op. cit.*, s. 242.

⁹¹ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 133.

biegły/biegli⁹². W § 2 ustawodawca wskazał sytuacje, w których sąd obligatoryjnie zwraca się do ww. o sporządzenie kompleksowej diagnozy osobowości. Zalicza się do nich wydanie orzeczenia o umieszczeniu nieletniego: w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, podmiocie leczniczym niebędącym przedsiębiorcą, domu pomocy społecznej, zakładzie poprawczym. Wyjątek od powyższego, czyli możliwość odstąpienia przez sąd od przeprowadzenia diagnozy, gdy dysponuje on opinią o nieletnim sporządzoną w innej sprawie w okresie sześciu miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania, został określony w § 4. To pragmatyczne rozwiązanie – wprowadzone nowelizacją ustawy z dnia 29 lipca 2011 r.⁹³ – przyczynia się do sprawniejszego rozpoznania sprawy nieletniego. Jak podkreśla Violetta Konarska-Wrzosek: „okres do 6 miesięcy nie jest na tyle długi, aby diagnoza osobowości nieletniego miała się w jakiś zasadniczy sposób zmienić”⁹⁴.

Wydanie opinii na mocy art. 25 u.p.n. stanowi cenny dowód w sprawie, mający istotne znaczenie w zakresie stosowania konkretnych środków wobec nieletniego. Dotychczas przeprowadzone badania wskazują na wysoką zbieżność orzeczeń sądu z propozycjami rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (istniejących do 1 stycznia 2016 r.⁹⁵) oraz sugerują zainteresowanie sądu zlecającego sporządzeniem opinii w postaci udzielenia przez zespół diagnostyczny odpowiedzi na pytanie o właściwy środek do zastosowania w konkretnej sprawie⁹⁶. Tadeusz Bojarski zastanawia się nad słusznością takiej praktyki, jak również nad tym, czy prośba o wskazanie odpowiednich środków nie stanowiła w pewnym stopniu przejęcia części obowiązków orzeczniczych przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne⁹⁷, choć, jak podawali sędziowie, „materiał dostarczony sądowi przez RODK jest niekiedy tak sugestywny, że trudno czasem wyobrazić sobie (szczególnie w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym), aby sąd z materiałów tych nie skorzystał”⁹⁸.

⁹² Violetta Konarska-Wrzosek tłumaczy, iż wyznaczenie innych podmiotów/instytucji zostało wprowadzone nowelizacją u.p.n. z dnia 15 września 2000 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 91, poz. 110) z uwagi na zbyt dużą liczbę spraw wpływających do RODK i czasochłonność wydawanych opinii (V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 172).

⁹³ Dz.U. Nr 191, poz. 1134.

⁹⁴ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, *op. cit.*, s. 172.

⁹⁵ Zob. przyp. 77. Tadeusz Bojarski na podstawie badania ankietowego przeprowadzonego z pracownikami RODK oraz badania akt sądowych, w których zbieżność wydanych decyzji sądu z sugestiami RODK wynosiła ok. 80% (A. Kielasińska, E. Skrętowicz, *Znaczenie opinii RODK w postępowaniu z nieletnimi*, w: T. Bojarski (red.), *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1990, s. 115–121, oraz wyniki badań ankietowych przedstawione w: T. Bojarski, E. Skrętowicz (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 103–109, za: T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, *op. cit.*, s. 134.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ E. Skrętowicz, A. Kielasińska, *Wpływ opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego na zastosowanie przez sąd rodzinny środka wychowawczego lub poprawczego*, w: T. Bojarski (red.),

K. Grześkowiak i inni podkreślali, że opinia diagnostyczna stanowi dowód w sprawie i podlega ocenie sądu. Samo zaś skierowanie na badanie diagnostyczne nie przesądza o zastosowaniu środków wymienionych w art. 25 u.p.n. (dawnym art. 24 u.p.n.)⁹⁹. Na podstawie dostępnych badań można stwierdzić, iż korzystanie z opinii rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych dotyczyło maksymalnie kilku procent spraw¹⁰⁰, natomiast czas oczekiwania na ich sporządzenie był co do zasady znaczny¹⁰¹. Należy wspomnieć, że analiza opinii diagnostycznych dotyczących nieletnich od lat stanowiła przedmiot zainteresowania wielu badaczy. Jako pierwszy problem ten podniósł zespół badawczy pracujących pod kierunkiem A. Strzembosza. W latach 70. XX w. zespół ten poddał badaniu akta spraw (karnych i wykonawczych) nieletnich prowadzonych w 1977 r. w wydziałach dla nieletnich (4) oraz w 1979 r. w wydziałach rodzinnych i nieletnich (8). Łącznie badaną próbę stanowiło 248 nieletnich, w tym 129, których sprawy toczyły się w 1977 r. przed wydziałami dla nieletnich, oraz 119 takich, których rozpoznanie miało miejsce przed wydziałami rodzinnymi i nieletnich. Analiza badanych spraw pozwoliła stwierdzić, że zebrany w nich materiał

Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1988, s. 213, 214; E. Skrętowicz, A. Kielasińska, *Znaczenie opinii Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w postępowaniu z nieletnimi*, w: T. Bojarski (red.), *Orzekanie środków wychowawczych...*, op. cit., s. 118; E. Skrętowicz, P. Strzelec, *Wyniki badań ankietowych w Sądach Rodzinnych i Ośrodkach Diagnostyczno-Konsultacyjnych*, w: T. Bojarski, E. Skrętowicz (red.), *Teoretyczne i praktyczne...*, op. cit., s. 103, 106, za: V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, op. cit., s. 173.

⁹⁹ K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich...*, op. cit., s. 94.

¹⁰⁰ Dla przykładu: w badaniach Dagmary Woźniakowskiej-Fajst nad nieletnimi sprawcami opinie te występowały w zaledwie 5% spraw (D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne...*, op. cit., s. 219). Tendencja taka była widoczna również w drugiej połowie XX w. Marian Stanik na podstawie przeprowadzonych badań pisze, że korzystanie z opinii psychologów oscylowało na poziomie 14% wszystkich spraw nieletnich. Natomiast sędziowie zlecający przeprowadzenie opinii w niemal 50% byli zainteresowani pozyskaniem odpowiedzi na kilka pytań. Wśród nich znalazło następujące: „Jaki należałoby zastosować środek wychowawczy lub poprawczy wobec nieletniego?”. Niemal połowa sędziów nie była zainteresowana pozyskaniem wiadomości w zakresie środowiska wychowawczego nieletniego (J.M. Stanik, *Podmiotowe i środowiskowe przesłanki asocjalności nieletnich w psychologicznej opinii sądowej*, w: *Diagnoza psychologiczna rozpoznawana przez sądy rodzinne. Materiały na sympozjum*, Instytut Badania Prawa Sądowego, Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Sąd Wojewódzki w Krakowie 1985, s. 186, 187. Por. także: J.M. Stanik, H. Przybyła, *Opinia biegłego psychologa w sprawach karnych nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1981, s. 83). Podobne wnioski płyną z analiz statystycznych przeprowadzonych przez H. Włodarczyk i M. Kościelniak. W 1982 r. na łącznie załatwionych 505 spraw dotyczących 813 nieletnich tylko w 5,4% sporządzono opinię diagnostyczną (H. Włodarczyk, M. Kościelniak, *Próba krytycznej analizy psychologicznych ekspertyz w sprawach opiekuńczych i karnych nieletnich*, w: *Diagnoza psychologiczna w sprawach rozpoznawanych przez sądy rodzinne. Materiały na konferencje*, IBPS – Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego – Sąd Wojewódzki w Krakowie 1985, s. 225).

¹⁰¹ P. Ostaszewski, *Opinie diagnostyczne w sprawach nieletnich*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego” 2012/2013, nr 20, s. 21–50.

dowodowy był niekompletny. Tylko w 5% spraw z 1977 r. i w 6% z 1979 r. dołączona została opinia diagnostyczna, wywiad środowiskowy natomiast w 15% i 6% (odpowiednio dla lat: 1977 i 1979). Z. Rosiak komentuje, że zwiększenie liczby spraw, w których zgromadzono dowód dostarczający wiedzę osobopoznawczą w ciągu dwóch lat, był niewielki. Również powstanie nowych ośrodków diagnostycznych nie wpłynęło dodatnio na częstość korzystania z ich pomocy. Autorzy badań zauważyli jednak zależność między jakością dołączonych do akt wywiadów a zwracaniem się do szkoły o opinię. Niedostatecznie szczegółowy wywiad zwiększał prawdopodobieństwo zasięgnięcia opinii szkolnej (przy czym zależność ta dotyczyła głównie wydziałów dla nieletnich)¹⁰². Niepokojące wnioski płyną również z badania Heleny Kołakowskiej-Przełomiec przeprowadzonego na próbie 58 nieletnich chłopców, którzy w pierwszym półroczu 1983 r. popełnili zbrodnię, mając ukończone 16 lat. W około co czwartej sprawie sąd nie dysponował wynikami badań dostarczających informacji o osobowości, stanie rozwoju psychofizycznego oraz społecznego. Jak zaznacza sama autorka: „Brak wyników takich badań w sprawach sądowych o popełnienie zbrodni przez 16-letnich chłopców musi budzić zdziwienie”¹⁰³.

Niewątpliwie najlepszą metodą zbadania stanu faktycznego byłoby przeprowadzenie badań danych zastanych w postaci akt spraw sądowych nieletnich. Należy jednak zauważyć, że badania takie zostały podjęte przez różnych badaczy¹⁰⁴. Pozwalają one twierdzić, że pomimo odmienności przedmiotu badanych spraw, jak i różnego doboru próby bardzo zbieżne ze sobą są wnioski formułowane przez badaczy w zakresie gromadzenia materiału dowodowego. Sędzia, wydając orzeczenie, nie w każdej sprawie dysponuje wywiadem środowiskowym. Natomiast sięganie po opinię diagnostyczną należy uznać za sytuacje sporadyczne.

Również autorka artykułu podjęła się zadania zbadania danych zastanych. W latach 2015–2016 poddała analizie akta spraw nieletnich, wobec których sąd w 2014 r. zastosował najsurowsze środki wymienione w katalogu zamieszczonym w art. 6 u.p.n., tj. umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w zakładzie poprawczym. Łącznie autorka przeanalizowała 370 akt spraw dotyczących 397 nieletnich. W 99% sąd, wydając orzeczenie, dysponował opinią diagnostyczną (co stanowiło wymóg konieczny z uwagi na istnienie przesłanek z art. 25 § 2 u.p.n.), w 84% natomiast – wywiadem środowiskowym. Dość wysokie odsetki uzasadniają niewątpliwie kategoria badanych spraw¹⁰⁵.

¹⁰² Z. Rosiak, *Sprawy karne nieletnich...*, op. cit., s. 113, 114.

¹⁰³ H. Kołakowska-Przełomiec, *Nieletni sprawcy zbrodni (początki kariery przestępczej)*, IPSIR UW, Warszawa 1990, s. 28.

¹⁰⁴ Także tych cytowanych w niniejszym opracowaniu.

¹⁰⁵ J. Włodarczyk-Madejska, *Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych*, raport Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2016, https://www.iws.org.pl/pliki/files/W%C5%82odarczyk-Madejska%20J_Stosowanie%20%C5%9Brodka%20wychowawczego.pdf [dostęp: 1.08.2017]. Por. także: J. Włodarczyk-Madejska, *Reakcja sądu wobec*

W związku z powyższym, znając stan faktyczny, zasadne wydawało się przeprowadzenie badań, których celem byłyby: 1) diagnoza istniejącego stanu, jak i 2) identyfikacja przyczyn, a zatem poznanie obowiązującej praktyki orzeczniczej. Badania te zostały omówione w części drugiej.

2. Badania własne

2.1. Metodologia badań

Jak już wspomniano, badania zostały zrealizowane w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w ramach projektu „Współpraca sądu rodzinnego z innymi instytucjami przy orzekaniu środków wychowawczych i poprawczych”.

Celem naukowym projektu było przeprowadzenie badań na temat współpracy poszczególnych organów i instytucji w zakresie sprawowania wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich (na etapie zbierania informacji o nieletnim i podejmowania decyzji co do orzeczenia o konkretnym środku wychowawczym lub poprawczym). Przedmiot badania stanowiła współpraca sędziów pracujących w wydziałach rodzinnych i nieletnich polskich sądów rejonowych z zawodowymi kuratorami rodzinnymi oraz pracownikami (psychologiem bądź pedagogiem)¹⁰⁶ opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów (dawnego RODK).

Postawiono następujące problemy badawcze:

1. W jaki sposób sędziowie pracujący w wydziałach rodzinnych i nieletnich sądów rejonowych (dalej sędziowie dla nieletnich) współpracują z innymi organami/instytucjami w myśl przepisów obowiązującej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich?
2. W jakich sprawach sędziowie dla nieletnich zlecają przeprowadzanie wywiadów środowiskowych kuratorom sądowym, a w jakich proszą o opinię diagnostyczną opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów (dalej OZSS)?
3. Z jakich innych form pozyskiwania informacji o nieletnim korzystają sędziowie dla nieletnich, podejmując decyzję wobec nieletniego?
4. W jaki sposób zawodowi kuratorzy rodzinni sporządzają wywiad środowiskowy? Na podstawie jakich informacji?
5. Na jakiej podstawie sporządzane są opinie diagnostyczne? Jakie są metody i rodzaje badań przeprowadzanych przez OZSS?

nieletnich sprawców czynów karalnych, w: E. Pływaczewski, E. Jurgielewicz-Delegacz, D. Dajnowicz-Piesiecka (red.), *Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 21–28.

¹⁰⁶ Przed wejściem w życie Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. z 2015 r. poz. 1418) zarówno pedagog, jak i psycholog zatrudnieni w rodzinnych ośrodkach diagnostyczno-konsultacyjnych określani byli jako pracownicy pedagogiczni.

6. Jak długo sędziowie dla nieletnich oczekują na sporządzenie wywiadu/opinii?
7. Czy zdaniem sędziów dla nieletnich sporządzone wywiady/opinie są potrzebne i przydatne do podjęcia właściwej decyzji w sprawach nieletnich?
8. Jaki, według badanych, jest cel istnienia instytucji pomocniczych dla sądu dla nieletnich?
9. Jakie, zdaniem respondentów, są przyczyny i ewentualne konsekwencje zmiany polityki orzeczniczej wobec nieletnich?

Do realizacji badań zastosowano triangulację. Połączono bowiem metodę ilościową w postaci ogólnopolskiego badania sondażowego z metodą jakościową – indywidualnymi pogłębionymi wywiadami z ekspertami. Założeniem badań było dotarcie do jak największej liczby respondentów w celu pozyskania opinii w przedmiotowym zakresie. Osobisty kontakt ze wszystkimi był niemożliwy z uwagi na dość znaczną liczebność badanych grup (łącznie ponad 3,5 tys.). Niezbędne zatem było zorganizowanie badań, w których każdy miałby potencjalną możliwość udzielenia odpowiedzi na przygotowane pytania. Postanowiono przeprowadzić badanie sondażowe, które w dalszej kolejności zostało uzupełnione badaniami jakościowymi w postaci indywidualnych wywiadów pogłębionych.

W związku z wykorzystanymi dwiema metodami badawczymi konieczne było opracowanie dwóch narzędzi badawczych. Pierwsze z nich stanowiła ankieta do badania sondażowego, sporządzona w trzech wersjach dla każdej badanej grupy: sędziów dla nieletnich, zawodowych kuratorów sądowych, pracowników OZSS. Wszystkie ankiety składały się z pytań podstawowych, podzielonych na jednakowe kategorie: pytania ogólne, problemy, ocena współpracy, pytania szczegółowe oraz pięć pytań metryczkowych zawartych w kolejnej kategorii „danych o respondencie”. Drugim narzędziem był scenariusz indywidualnego wywiadu pogłębionego, przygotowany również w trzech wersjach. Scenariusze zawierały pytania ogólne dotyczące: współpracy sądu dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi przy orzekaniu środków wychowawczych i poprawczych, czynników wpływających negatywnie na tę współpracę, zwiększenia efektywności współpracy, znaczenia dowodów sporządzanych przez instytucje pomocnicze, gromadzenia danych przez instytucje pomocnicze, celu funkcjonowania instytucji pomocniczych dla sądu, zmiany polityki orzeczniczej sądu oraz możliwych konsekwencji tych zmian, jak również zapotrzebowania na szkolenia. W trakcie badań jakościowych zbierano również informacje na temat wieku i stażu pracy.

Pierwszy etap – badania ilościowe, został poprzedzony badaniem pilotażowym. Objęto nim dwie jednostki: Sąd Rejonowy dla Warszawy-Śródmieścia (w tym III Wydział Rodzinny i Nieletnich oraz III Zespół Służby Kuratorskiej) oraz Sąd Okręgowy dla Warszawy-Pragi w Warszawie (z działającym przy sądzie Opiniodawczym Zespołem Sądowych Specjalistów).

Do realizacji właściwych badań ilościowych wykorzystano dwie techniki badawcze: ankietę pocztową i ankietę internetową. Do przygotowania ankiety w wersji internetowej posłużył program LimeSurvey. Badania zrealizowano w dwóch etapach.

W pierwszym – pisma informacyjne wraz z podwójnymi egzemplarzami narzędzi badawczych dla każdej z badanych grup zostały wysłane w wersji papierowej do wszystkich prezesów sądów rejonowych i okręgowych (łącznie 363), w drugim natomiast – wysyłka tej samej korespondencji nastąpiła w wersji elektronicznej na ustalone wcześniej adresy mailowe sekretariatów prezesów sądów lub oddziałów administracyjnych, sekretariatów opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów, wydziałów rodzinnych i nieletnich, a także zespołów służb kuratorskich. Wysłana korespondencja zawierała adres strony internetowej, pod którym – po wpisaniu odpowiedniego hasła – możliwe było wypełnienie ankiety w wersji elektronicznej. Do korespondencji załączono także ankietę zapisaną w formacie „docx” oraz „pdf” z możliwością wypełnienia i odesłania na wskazany adres mailowy. Tydzień po wysyłce ankiet zatelefonowano do wszystkich sekretariatów prezesów sądów rejonowych i okręgowych w celu ustalenia: po pierwsze, czy korespondencja dotarła do adresata, po drugie natomiast – czy prezes podjął decyzję w tej sprawie. Tylko w nielicznych sądach informacje o powyższym nie zostały pozyskane. Jako główny powód należy wskazać problemy techniczne w kontakcie telefonicznym oraz niechętny stosunek rozmówcy do udzielenia odpowiedzi telefonicznej na zadane pytania. Niemniej jednak w zdecydowanej większości pozostałych sądów prezes wyraził zgodę na udział w badaniach. Zgoda ta co do zasady wiązała się z wydaniem zarządzenia o fakultatywnym bądź obligatoryjnym wypełnieniu ankiet przekazanych właściwym grupom. Ostatecznie łącznie – za pośrednictwem programu LimeSurvey, wskazanego adresu mailowego oraz adresu do tradycyjnej wysyłki papierowej – do Instytutu Nauk Prawnych wróciło 961 ankiet. Na podstawie danych uzyskanych z Departamentu Sądów, Organizacji i Analiz Wymiaru Sprawiedliwości ustalono wskaźnik zwrotu na poziomie: 16% dla sędziów, 28% dla zawodowych kuratorów rodzinnych oraz 33% dla pracowników opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów. Należy zaznaczyć, że do obliczenia wskaźnika wykorzystano ankiety nadesłane zarówno pocztą mailową, jak i tradycyjną oraz pełne odpowiedzi respondentów, którzy wypełnili ankietę za pośrednictwem strony internetowej.

Wylosowanie próby do badania jakościowego nastąpiło na podstawie danych o liczbie spraw załatwionych w pionie rodzinnym w 2015 r.¹⁰⁷ Sądy zostały podzielone na warstwy. Kryterium podziału stanowiła liczba spraw, o których mowa powyżej. Z każdej warstwy losowo dobrano proporcjonalną liczbę sądów, łącznie 10 rejonowych oraz 10 okręgowych. W próbie znalazły się okręgi: gdański, gliwicki, gorzowski, kaliski, kielecki, krakowski, lubelski, łomżyński, olsztyński, poznański, przemyski, radomski, siedlecki, sieradzki, warszawski praski, wrocławski, zamojski.

O rekrutację ekspertów, tj. odpowiednio sędziów dla nieletnich, zawodowych kuratorów rodzinnych (w sądach rejonowych) oraz pracowników OZSS, w tym psychologa albo pedagoga (w sądach okręgowych), poproszono prezesów wylosowanych

¹⁰⁷ Dane Ministerstwa Sprawiedliwości.

sądów. Łącznie w badanej próbie znalazło się 30 respondentów (po 10 w każdej grupie). Respondentom, którzy wzięli udział w badaniu, nadano specjalne kody numeryczno-alfabetyczne (od 1 do 10 z dopiskiem s, k, p). Kody te wykorzystano w celu całkowitego zanonimizowania ekspertów, którzy udzielili wywiadów. Oznaczenia te zostały wykorzystane w dalszej części artykułu. W jednym z sądów przeprowadzony został wywiad grupowy – z sędzią dla nieletnich i z zawodowym kuratorem rodzinnym. Podczas wywiadu zrealizowano dwa scenariusze dla każdej z ww. grupy. Respondenci, poza udzieleniem odpowiedzi na zadane pytania, podjęli również wzajemną dyskusję w zakresie poruszanych kwestii, co stanowiło niewątpliwie wartość dodaną dla prowadzonych badań. Pozostałe wywiady odbyły się w pomieszczeniach zamkniętych, bez obecności osób trzecich. Wszystkie zostały zarejestrowane przy wykorzystaniu dyktafonu, następnie zaś – na podstawie nagrań – sporządzono ich transkrypcje.

Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego artykułu niemożliwe jest omówienie całościowe materiału zebranego w trakcie badań. Stąd w dalszej części zamieszczone zostały wyniki dotyczące następujących zagadnień: 1) korzystania przez sąd z wywiadów środowiskowych oraz opinii diagnostycznych; 2) oceny dowodów sporządzonych przez instytucje pomocnicze; 3) informacji zawartych w tych dowodach; 4) sugestii instytucji pomocniczych w zakresie orzeczenia konkretnego środka; 5) problemów we współpracy oraz 6) oceny współpracy, jak również 7) celu funkcjonowania instytucji pomocniczych dla sędziego. Zagadnienia te stanowią odpowiedź na problemy badawcze wymienione pod pozycjami 1, 2, 4, 5, 7 i 9. Do ich opisu posłużą również wypowiedzi respondentów, zebrane w trakcie badań. Wypowiedziom tym zostały nadane specjalne kody, którymi autorka posługuje się w dalszej części artykułu. Kody te uwzględniają grupę zawodową reprezentowaną przez respondenta oraz rodzaj badania. Dla ogólnopolskich badań sondażowych w tekście wykorzystano następujące kody: „SA”, „KA”, „PA”, dla wywiadów jakościowych natomiast: „SW”, „KW”, „PW” (odpowiednio dla sędziego dla nieletnich, zawodowego kuratora rodzinnego oraz pracownika opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów).

2.2. Opis badanej próby

2.2.1. Sędziowie dla nieletnich

W badaniu wzięło udział 162 sędziów dla nieletnich, w tym 121 kobiet (74,7%) i 41 mężczyzn (25,3%). Większość badanych, tj. 128 (79%) miała więcej niż 40 lat. Należy zauważyć, że wśród kobiet dominowały dwa przedziały wiekowe: powyżej 40 oraz powyżej 50 roku życia (odpowiednio 43,8%, 42,2%), w grupie mężczyzn natomiast widoczny jest proporcjonalny udział w trzech kategoriach: powyżej 36, 40 i 50 lat.

Tabela 1. Płeć i wiek sędziów dla nieletnich

		Płeć				Ogółem	
		kobieta		mężczyzna			
		N	%	N	%	N	%
Wiek	do 35 roku życia	2	1,7	0	0,0	28	1,3
	36 do 40 lat	15	12,4	11	31,4	26	16,7
	41 do 50 lat	53	43,8	11	31,4	64	41,0
	51 i powyżej	51	42,2	13	37,1	64	41,0
Ogółem		121	100,0	35	100,0	156*	100,0

* Pozostałych sześć przypadków to braki danych.

Źródło: badania własne.

Większość badanych miała dość duże doświadczenie w pracy na stanowisku sędziego w wydziale rodzinnym i nieletnim. 62,9% sędziów piastowało to stanowisko od ponad 10 lat. Większy staż pracy, jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 2, miały kobiety. Wobec 49 z nich, tj. 40,8%, odnotowano kategorię „powyżej 20 lat”. Tak wysoki staż pojawił się jedynie wśród 10 mężczyzn (28,6%). Różnicę tę można niewątpliwie tłumaczyć odmiennym wiekiem respondentów (s) płci męskiej (młodszej) oraz żeńskiej (starszej).

Tabela 2. Płeć a staż pracy sędziów w wydziale rodzinnym i nieletnim

			Płeć		Ogółem	
			kobieta	mężczyzna		
Staż pracy w wydziale rodzinnym i nieletnim	do 2 lat	N	8	3	11	
		%	6,7	8,6	7,1	
	od 3 do 10 lat	N	31	14	45	
		%	25,8	40,0	29,0	
	od 11 do 20 lat	N	32	8	40	
		%	26,7	22,9	25,8	
	powyżej 20 lat	N	49	10	59	
		%	40,8	28,6	38,1	
Ogółem			N	120	35	155*
			%	100,0	100,0	100,0

* Pozostałe przypadki dotyczą braków danych.

Źródło: badania własne.

W badaniach jakościowych udział wzięło dziewięć kobiet i jeden mężczyzna. Średni wiek sędziów wynosił 41,3 roku¹⁰⁸, staż pracy natomiast 14,1 roku¹⁰⁹.

2.2.2. Zawodowi kuratorzy rodzinni

Na ankietę odpowiedziało 556 zawodowych kuratorów sądowych pracujących w wydziałach rodzinnych i nieletnich. Dysproporcja płci była widoczna również dla tej grupy zawodowej (435 kobiet, tj. 79,7%, i 111 mężczyzn, tj. 20,3%). Najliczniej odpowiedzi udzieliły osoby w wieku 41–50 lat (blisko 40%), przy czym kategoria ta trochę częściej występowała wśród kobiet (różnica 6 p.p.). Porównywalnie tyle samo (odpowiednio 29,7 i 27,8%) w badanej próbie znalazło się osób w przedziale wiekowym 31–40 lat oraz powyżej 51 roku życia. Najmłodszy badani – którzy nie ukończyli 30 roku życia – wystąpili sporadycznie (niespełna 3%). Mężczyźni byli młodsi od badanych kobiet.

Tabela 3. Płeć i wiek zawodowych kuratorów rodzinnych

			Płeć		Ogółem	
			kobieta	mężczyzna		
Wiek	do 30 lat	N	11	3	14	
		%	2,5	2,7	2,6	
	31 do 40 lat	N	114	48	162	
		%	26,2	43,2	29,7	
	41 do 50 lat	N	179	39	218	
		%	41,1	35,1	39,9	
	51 i powyżej	N	131	21	152	
		%	30,1	18,9	27,8	
Ogółem			N	435	111	546
			%	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne.

Najwięcej, bo aż 218 zawodowych kuratorów sądowych, tj. 40%, pracowało w zawodzie ponad 20 lat. Uwzględnienie płci badanych pozwala na zauważenie pewnych różnic. Mężczyźni to głównie osoby wykonujące zawód zawodowego kuratora sądowego od trzech do dziesięciu lat (48, tj. 43,6%). Kobiety natomiast sprawowały tę funkcję więcej niż 20 lat (187, tj. 43,0%). Podobnie jak w grupie sędziów dla nieletnich także i tutaj różnice w stażu pracy należy tłumaczyć różnicami wiekowymi.

¹⁰⁸ Najstarszy respondent liczył 50 lat, najmłodszy – 32.

¹⁰⁹ Najkrótszy staż wynosił sześć lat, najdłuższy – 25.

Należy także podkreślić, że znikome doświadczenie (nieprzekraczające dwóch lat) miało tylko 31 badanych (5,7%).

Tabela 4. Płeć a staż pracy zawodowych kuratorów sądowych w wydziale rodzinnym i nieletnich

			Płeć		Ogółem
			kobieta	mężczyzna	
Staż pracy w zespole rodzinnym i nieletnich	do 2 lat	N	23	8	31
		%	5,3	7,3	5,7
	od 3 do 10 lat	N	107	48	155
		%	24,6	43,6	28,4
	od 11 do 20 lat	N	118	23	141
		%	27,1	20,9	25,9
	powyżej 20 lat	N	187	31	218
		%	43,0	28,2	40,0
Ogółem	N	435	110	545	
	%	100,0	100,0	100,0	

Źródło: badania własne.

W wywiadach jakościowych wzięło udział pięć kobiet i pięciu mężczyzn. Średni wiek respondentów (k) wyniósł 46,1 roku, przy czym tylko jeden nie ukończył 40 roku życia. Doświadczenie życiowe w zespole rodzinnej służby kuratorskiej wyniosło średnio 14,5 roku – dokładnie w pięciu przypadkach staż przekraczał 20 lat.

2.2.3. Pracownicy opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów

W badaniu wzięło udział 177 specjalistów (psychologów oraz pedagogów) z opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów (dalej: OZSS). W badanej grupie były 154 kobiety i 20 mężczyzn. Blisko co drugi badany w chwili prowadzonych badań ukończył 50 rok życia (niemal identyczne odsetki zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet). Co czwarty był w wieku powyżej 30 lat. Podobny odsetek generowali respondenci (p) w kategorii wiekowej 41–50 lat (trochę częściej mężczyźni – różnica 9 p.p.).

Podobnie jak pozostali respondenci (s, k) pracownicy OZSS, którzy wzięli udział w badaniu, mieli dość wysoki staż pracy. 63 specjalistów (tj. 36,6%) pracowało w OZSS powyżej 20 lat (brak znaczących różnic między obiema grupami). W 46 przypadkach (26,7%) zanotowano staż pracy od 11 do 20 lat, w 53 natomiast (tj. 30,8%) od 3 do 10 lat.

Tabela 5. Płeć i wiek specjalistów z OZSS

			Płeć		Ogółem
			kobieta	mężczyzna	
Wiek	do 30 lat	N	3	0	3
		%	1,9	0,0	1,7
	31 do 40 lat	N	39	4	43
		%	25,3	20,0	24,7
	41 do 50 lat	N	40	7	47
		%	26,0	35,0	27,0
	51 i powyżej	N	72	9	81
		%	46,8	45,0	46,6
Ogółem		N	154	20	174
		%	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne.

Tabela 6. Płeć a staż pracy w OZSS

			Płeć		Ogółem
			kobieta	mężczyzna	
Staż pracy w opiniodawczym zespole sądowych specjalistów, w tym dawne RODK	do 2 lat	N	10	0	10
		%	6,6	0,0	5,8
	od 3 do 10 lat	N	47	6	53
		%	30,9	30,0	30,8
	od 11 do 20 lat	N	39	7	46
		%	25,7	35,0	26,7
	powyżej 20 lat	N	56	7	63
		%	36,8	35,0	36,6
Ogółem		N	152	20	172
		%	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne.

Charakterystyka próby ekspertów z OZSS, wśród których zostały przeprowadzone badania jakościowe, jest tożsama ww. Łącznie znalazło się w niej osiem kobiet i dwóch mężczyzn (w tym dwóch pedagogów i ośmiu psychologów) w średnim wieku 51,9 roku¹¹⁰, których staż pracy wynosił średnio 20,7 roku¹¹¹.

¹¹⁰ W badanej próbie znalazły się trzy osoby poniżej 30 roku życia.

¹¹¹ Staż pracy badanych był różny. Wynosił od trzech do 43 lat.

2.3. Korzystanie z dowodów sporządzonych przez instytucje pomocnicze

Sędziowie dla nieletnich zostali zapytani, jak często w toku prowadzonych spraw, w których zamierzają orzec środek wychowawczy bądź poprawczy, wydają zarządzenia o przeprowadzeniu wywiadu środowiskowego oraz postanowienia o sporządzeniu opinii diagnostycznej. Udzielone odpowiedzi pozwalają na odnotowanie znaczących różnic. 70% sędziów zadeklarowało, że zarządzenie w przedmiocie sporządzenia wywiadu wydawane jest w każdej sprawie, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia. Co czwarty wskazał, że podejmowanie tego rodzaju czynności ma miejsce w średnio co czwartej sprawie (por. tabela 7). Kilku respondentów (s) w uwagach zaznaczyło, że wywiad sporządzany jest zawsze, gdy nieletni trafia do sądu po raz pierwszy. Ten ostatni aspekt został podniesiony również w badaniach jakościowych. Respondenci (s) podkreślali, że sprawy nieletnich można co do zasady podzielić na dwie kategorie. Do pierwszej zalicza się nieletnich, którzy nie mieli wcześniej sprawy w sądzie, do drugiej natomiast – nieletnich, wobec których sprawy takie się toczyły. Podział ten ma istotne znaczenie dla gromadzenia w aktach spraw wywiadu środowiskowego. Dowód ten jest zlecany w każdej bądź niemal każdej sprawie nieletnich zaliczanych do grupy pierwszej. Zależność taka nie występuje w przypadku nieletnich z grupy drugiej.

Zdecydowanie inaczej rozkładają się odpowiedzi badanych w kategorii sporządzania opinii diagnostycznej. Prawie połowa przyznała, że wydaje postanowienie w przedmiocie powyższego wyłącznie w sprawach o demoralizację/czyn karalny, w których zamierza orzec izolacyjny środek wychowawczy lub środek poprawczy, a zatem w sytuacji obligatoryjnego korzystania z tego rodzaju dowodu, zakreślonej przez ustawodawcę w art. 25 § 2 u.p.n. Blisko 42% odpowiedziało, że postanowienie o dopuszczeniu opinii diagnostycznej wydawane jest tylko w niektórych sprawach, a zaledwie trzy osoby wskazały odpowiedź „w większości spraw”. Pojedynczą odpowiedź stanowiło stwierdzenie: „korzystam w sprawach, w których jest to potrzebne do wydania orzeczenia” (por. tabela 7). Kilku respondentów (s) zaznaczyło więcej niż jedną odpowiedź. Większość z nich potwierdziła, że korzysta z opinii diagnostycznych jedynie w sytuacjach wskazanych w u.p.n. jako obligatoryjne, ale zdarza się również sięganie po ten dowód w innych sytuacjach, gdy np. nieletni wykazuje zaburzenia psychiczne, gdy sprawa szczególne problemy wychowawcze wskazujące na zaburzenia, a dodatkowo ani sąd, ani kurator nie mają wiedzy, jakie działania należałoby podjąć, oraz wtedy, gdy sąd potrzebuje szczegółowej diagnozy problemów nieletniego.

Odpowiedzi uzyskane w trakcie badania jakościowego w zdecydowanej mierze są zgodne z wynikami badania sondażowego. Wyraźnie wskazują jednak na zlecenie przeprowadzenia opinii diagnostycznej wyłącznie w sprawach, w których przewiduje się, że efektem końcowym będzie skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, zakładu poprawczego, zakładu leczniczego bądź domu

pomocy społecznej. Potwierdzają to wypowiedzi respondentów (s): „*od dłuższego czasu sięgam po ten dowód właściwie tylko wtedy, kiedy zamierzam umieścić nieletniego w MOW*”¹¹² (SW); „*opinia jest niezbędna do umieszczenia nieletniego w schronisku dla nieletnich oraz MOW [...] jeżeli sędziemu wychodzi ze sprawy, że taki środek rozważa zastosować, wtedy zwraca się do takiego ośrodka*”¹¹³ (SW). Wśród respondentów (s) pojawiały się również stwierdzenia, że opinia ta zlecana jest w sytuacjach gdy: „*kurator [w wywiadzie] zasugeruje, że trzeba głębszej analizy sytuacji [...] [czyli] w około 20–30% spraw*”¹¹⁴ (SW); „*jeśli kurator sygnalizuje, że coś się dzieje z tego*”¹¹⁵ (SW).

Tabela 7. Korzystanie z dowodów sporządzanych przez instytucje pomocnicze (odpowiedzi sędziów dla nieletnich)

	Wywiad środowiskowy		Opinia diagnostyczna	
	N	%	N	%
W każdej sprawie, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia	114	70,4	0	0,0
W większości spraw, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia	41	25,3	3	1,9
Tylko w niektórych sprawach, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia	3	1,9	68	42,0
Wyłącznie w sprawach o demoralizację/czyn karalny, w których zamierzam orzec izolacyjny środek wychowawczy lub środek poprawczy	1	0,6	80	49,4
Trudno powiedzieć	0	0,0	3	1,9
Nie dotyczy	0	0,0	1	0,6
Brak danych	3	1,9	7	4,3
Ogółem	162	100,0	162	100,0

Źródło: badania własne.

W trakcie analizy uzyskanych wyników sprawdzono również, czy istnieją różnice w odpowiedziach dotyczących podejmowania decyzji o dopuszczeniu dowodów w postaci wywiadu środowiskowego lub opinii diagnostycznej, udzielanych przez respondentów z różnym stażem pracy. Na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 8 można zauważyć kilka różnic. Mimo że 71,5% wszystkich badanych sędziów zadeklarowało korzystanie z wywiadów środowiskowych w każdej sprawie – bez

¹¹² 2/S/W.

¹¹³ 9/S/W.

¹¹⁴ 1/S/W.

¹¹⁵ 8/S/W.

względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia – to zdecydowanie najwyższy odsetek odpowiedzi w tej kategorii udzielili sędziowie posiadający staż pracy powyżej 20 lat (80,6%). Ta sama odpowiedź została wskazana przez połowę sędziów, których staż pracy nie przekraczał dwóch lat oraz 68,9% oraz 65,9% ze stażem odpowiednio: „od 3 do 10 lat” oraz „od 11 do 20 lat”. Odmienne tendencję można zauważyć w stosunku do odpowiedzi „w większości spraw” (z uwzględnieniem warunków jak poprzednio). Należy jednak pamiętać, że badana próba różniła się znacząco co do stażu pracy. Tylko 10 badanych, którzy odpowiedzieli na pytanie dotyczące praktyki dopuszczania dowodu z wywiadu środowiskowego, miało staż pracy do dwóch lat. Stąd trudno o generalizację wniosków. Niemniej jednak, porównując badanych z pozostałymi grupami, tj. mających staż od 3 do 10 lat, od 11 do 20 oraz powyżej 20 lat, można stwierdzić, że zmienna ta różnicuje praktykę sędziów. Sędziowie mający większe doświadczenie (definiowane jako wyższy staż pracy) są bardziej skłonni do dopuszczania dowodu z wywiadu środowiskowego w każdej sprawie bez względu na inne okoliczności.

Większość badanych w pytaniu dotyczącym częstości dopuszczania dowodu z opinii diagnostycznej wskazała dwie odpowiedzi: tylko w niektórych sprawach bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia i wyłącznie w sprawach o czyn karalny/demoralizację, w których zamierzam orzec izolacyjny środek wychowawczy lub zakład poprawczy. Większą skłonność do sięgania po dowód z opinii diagnostycznej jedynie w sytuacji określonej w art. 25 § 2 u.p.n., tj. orzeczenia o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w zakładzie poprawczym, deklarują sędziowie z najwyższym stażem pracy – 59,0% (różnica odpowiednio 13,8 p.p. i 11,5 p.p. w stosunku do dwóch pozostałych grup). W grupie tej odnotowano również najniższy odsetek odpowiedzi „tylko w niektórych sprawach, bez względu na powód wszczęcia postępowania i przewidywany efekt jego zakończenia” – 36,1% (różnica w stosunku do pozostałych grup odpowiednio: 16,3 p.p. oraz 13,9 p.p.).

Podjęto również próbę analizy istotności statystycznej badanych zależności. Uzyskanych różnic – z uwagi na niewielkie liczebności w poszczególnych komórkach – nie można jednak potwierdzić miarami statystycznymi (np. V Kramera). Dlatego też poprzestając na analizie różnic samych odsetków, można sugerować, że bardziej doświadczeni sędziowie częściej zlecają wywiad środowiskowy. Wydaje się również, że ta kategoria respondentów może ostrożniej korzystać z opinii diagnostycznej i zlecać jej przeprowadzenie np. tylko w sytuacjach, gdy rozważa zastosowanie środka izolacyjnego. Być może to większe doświadczenie decyduje także o szybkości podejmowania decyzji o zastosowaniu konkretnego środka, a tym samym sięganie po odpowiednie źródła dostarczające wiedzy o nieletnim. Różnice w odpowiedziach respondentów (s) w odniesieniu do opinii diagnostycznej są jednak bardzo małe i nieliniowe, stąd powyższe wnioski należy traktować bardzo ostrożnie.

Tabela 8. Korzystanie z dowodów sporządzanych przez instytucje pomocnicze a staż pracy sędziów dla nieletnich

	Staż pracy w wydziale rodzinnym i nieletnim				Ogółem	
	do 2 lat	od 3 do 10 lat	od 11 do 20 lat	powyżej 20 lat		
Wywiad środowiskowy						
w każdej sprawie, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia	N	5	31	27	50	113
	%	50,0	68,9	65,9	80,6	71,5
w większości spraw, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia	N	4	13	12	12	41
	%	40,0	28,9	29,3	19,4	25,9
tylko w niektórych sprawach, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia	N	1	1	1	0	3
	%	10,0	2,2	2,4	0,0	1,9
wyłącznie w sprawach o demoralizację/czyn karalny, w których zamierzam orzec izolacyjny środek wychowawczy lub poprawczy	N	0	0	1	0	1
	%	0,0	0,0	2,4	0,0	0,6
Ogółem	N	10	45	41	62	158
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 8 – cd.

	Opinia diagnostyczna	Staż pracy w wydziale rodzinnym i nieletnim				Ogółem	
		do 2 lat	od 3 do 10 lat	od 11 do 20 lat	powyżej 20 lat		
Jak często wydaje Pani/Pan postanowienie o dopuszczeniu dowodu w postaci opinii diagnostycznej?	w większości spraw, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia	N	0	1	0	2	3
	%		0,0	2,4	0,0	3,3	1,9
	tylko w niektórych sprawach, bez względu na powód wszczęcia postępowania oraz przewidywany efekt jego zakończenia	N	3	22	20	22	67
	%		27,3	52,4	50,0	36,1	43,5
	wyłącznie w sprawie o demoralizację bądź czyn karalny, w której zamierzam orzec izolacyjny środek wychowawczy lub poprawczy	N	6	19	19	36	80
	%		54,5	45,2	47,5	59,0	51,9
	trudno powiedzieć	N	1	0	1	1	3
	%		9,1	0,0	2,5	1,6	1,9
	nie dotyczy, nie wydaję postanowień w tym przedmiocie	N	1	0	0	0	1
	%		9,1	0,0	0,0	0,0	0,6
	Ogółem		11	42	40	61	154
	%		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne.

Pytania zawarte w ankietach skierowanych do instytucji pomocniczych pozwoliły na weryfikację odpowiedzi udzielonych przez sędziów. Blisko 81% badanych zawodowych kuratorów rodzinnych uznało, że sędziowie dla nieletnich zlecają im sporządzenie wywiadu środowiskowego w różnych sprawach, bez względu na powód wszczęcia i przewidywany efekt zakończenia postępowania. Prawie co siódmy twierdzi jednak, że zlecenie wywiadu ma miejsce wyłącznie w sprawach, w których sąd zamierza orzec izolacyjny środek wychowawczy lub środek poprawczy.

W trakcie wywiadów niemal wszyscy zawodowi kuratorzy rodzinni podkreślali, że wywiad środowiskowy sporządzany jest do każdej sprawy lub do większości spraw. Kategoria spraw, w której zleca się sporządzenie wywiadu, jest różna, dla przykładu: „alkohol, nierealizacja obowiązku szkolnego czy jakieś tego typu zachowania; niepowroty na noc do domu czy [...] właśnie późne powroty¹¹⁶” (KW). Jako wyjątek podawano sytuację, w której wywiadu co do zasady się nie sporządza. Sytuacja taka dotyczy nieletniego, który w okresie między sporządzeniem wywiadu a oczekiwaniem na termin posiedzenia dopuścił się popełnienia kolejnego czynu. Znaczenie sporządzenia wywiadu środowiskowego, nawet w przypadku zdarzeń incydentalnych, określano słowami:

[Wywiad środowiskowy jest zlecany w każdej sprawie], co nieraz możemy mieć za złe, bo [...] jest sprawa za kradzież batonika w sklepie i jest wywiad, który obliguje do zebrania pełnych informacji. Jest bójka o niewyjaśnionych okolicznościach na boisku szkolnym, była interwencja, szkoła już to rozwiązała, no to po co znowu powielać te informacje, które są zawarte w sygnalizacji, np. ze strony szkoły. No i są poważne sprawy, patrz: sprawy nieletnich, którzy są zakwalifikowani do postępowania poprawczego. Po prostu sędziowie życzą sobie przy każdej sprawie do rozpoznania nieletniego wywiad kuratora [...]. Faktem też jest, że często głupia sprawa pt. ukradł batonik albo coś tam, sygnalizuje nam, że coś się innego całkiem dzieje, i że nie ta kradzież jest problemem, tylko relacje w domu. No bo w wywiadzie to wychodzi, że trudna sytuacja po rozwodzie, bo relacje w domu nie są takie, bo ktoś nadużywa alkoholu i jak gdyby to jest wskazaniem. Te informacje zawarte w wywiadzie, niby do sprawy nieletniego, ale dają sędziemu podstawy wszczęcia sprawy z urzędu, ale w postępowaniu opiekuńczym¹¹⁷ (KW).

Większość pracowników OZSS twierdzi, że sąd zwraca się o przygotowanie opinii diagnostycznej jedynie w sprawach, których efektem końcowym będzie najprawdopodobniej orzeczenie izolacyjnego środka wychowawczego lub środka poprawczego (62,7%). Odsetek ten znacznie odbiega od odsetka pozyskanego w kategorii badanych sędziów (różnica 14 p.p.).

W trakcie badań jakościowych respondenci (p) podkreślali, że nie potrafią precyzyjnie odpowiedzieć na ww. pytanie. Na etapie otrzymania akt wraz z postanowieniem

¹¹⁶ 2/K/W.

¹¹⁷ 7/K/W.

o dopuszczeniu dowodu z opinii nie są oni w stanie stwierdzić, jaki środek zamierza orzec sąd w konkretnej sprawie. W związku z tym badanych poproszono o określenie, jaki odsetek wydawanych opinii stanowią te, w których zespół zaleca zastosowanie umieszczenia w izolacyjnym ośrodku wychowawczym bądź w zakładzie poprawczym w stosunku do pozostałych. Odpowiedzi badanych dość jednoznacznie wskazują, że najczęstszą sugestią zawartą w wydawanych opiniach jest zastosowanie nadzoru kuratora bądź innego środka wychowawczego o charakterze nieizolacyjnym. Na drugim miejscu wymieniano skierowanie do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, sporadycznie natomiast – zdaniem specjalistów OZSS – opinie zawierają sugestię o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym. Mając na względzie powyższe, można uznać, że wyniki badań jakościowych nie potwierdziły ustaleń badań sondażowych.

Odpowiedzi na powyższe pytania porównano z oceną poszczególnych dowodów przez sędziów. Najbardziej pomocnym dowodem w procesie decyzyjnym jest opinia OZSS (87,7%), o przeprowadzenie której – o czym powyżej – sąd zwraca się przede wszystkim w sprawach, w których zamierza zastosować środki wymienione w art. 25 § 2 u.p.n. Niewiele mniej respondentów (s) podkreśliło także znaczenie wywiadu środowiskowego (85,8%). To ostatnie potwierdzają odpowiedzi sędziów, którzy wzięli udział w badaniu jakościowym. Znaczenie wywiadu środowiskowego było bowiem opisywane w następujący sposób:

Przed wszystkim w działalności orzeczniczej posilkujemy się wywiadami kuratorskimi. To jest reguła, że w każdej sprawie dotyczącej nieletniego zwracamy się do kuratorów o przeprowadzenie wywiadu w miejscu zamieszkania nieletniego. W toku tego wywiadu kurator zbiera wszelkie informacje o nieletnim, dotyczące jego zachowania w środowisku, w którym mieszka, w szkole, kontaktuje się kurator też ewentualnie z dzielnicowym odnośnie jego zachowania czy też karalności uprzedniej. I na tej podstawie przekazuje nam całość informacji w jednym wywiadzie kuratorskim, to jest dla nas jeden z istotniejszych dowodów w sprawie¹¹⁸ (SW).

Część sędziów podkreślała, że prawidłowo sporządzony wywiad wyklucza konieczność sięgania po inne dowody:

Jeżeli jest dobrze sporządzony wywiad kuratorski, to nie jest potrzebna opinia dalsza. Jeżeli wywiad kuratorski odpowiada mi konkretnie, diagnozuje mi środowisko i wskazuje dany środek wychowawczy, to ja nie potrzebuję nic innego już. Ale jeżeli kurator mi pisze, że sytuacja jest na tyle trudna, że należy rozważyć zwrócenie się do biegłych OZSS, to ja muszę to zrobić¹¹⁹ (SW).

¹¹⁸ 3/S/W.

¹¹⁹ 1/S/W.

Jakość sporządzanych wywiadów – na co zwracali uwagę sędziowie – jest jednak różna:

Wszystko zależy od tego, w przypadku naszego sądu, kto – jaki kurator – wywiad przeprowadza. Mamy kuratorów od bardzo dobrych, których wywiady obejmują wszystko, obejmują opinie sąsiadów, obejmują opinie szkoły, no po takich, którzy dosyć szablonowo podają jedynie dane dotyczące sytuacji. Też nie ukrywam, że też takich kuratorów mamy¹²⁰ (SW).

Opinie diagnostyczne¹²¹ zostały uznane za pomocne, a zarazem konieczne głównie w sprawach, o których mowa w art. 25 § 2 u.p.n.¹²²

2.4. Informacje pozyskane z dowodów dostarczonych przez instytucje pomocnicze

Sędziów dla nieletnich zapytano, czy wydając zarządzenie o sporządzeniu wywiadu środowiskowego bądź postanowienie o sporządzeniu opinii diagnostycznej, kierują pytania do odpowiednio: kuratora sądowego i zespołu OZSS. Analizując dane zawarte w tabeli 9, można powiedzieć, że większość sędziów formułuje pytania do instytucji pomocniczych. Należy zwrócić uwagę na dwa aspekty. Po pierwsze, zdecydowanie częściej odpowiedź „tak” była zaznaczana przez respondentów (s) w pytaniu o opinię diagnostyczną, po drugie natomiast – rzadziej w tej kategorii wskazywano odpowiedź „czasem tak, czasem nie” oraz „nie” (odpowiednio różnice: 35 i 25 p.p.). Sporadycznie przy odpowiedzi „nie” pojawiał się dopisek „z uwagi na treść art. 24 lub 25 u.p.n.” odpowiednio dla wywiadów środowiskowych oraz opinii diagnostycznych.

Wyniki badania jakościowego potwierdzają powyższe ustalenia. Wydając zarządzenie o przeprowadzenie wywiadu środowiskowego sędziowie co do zasady przyznali, że nie kierują pytań do kuratora. Jako uzasadnienie takiej praktyki podawali głównie dwa argumenty: art. 24 u.p.n. oraz rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich¹²³ wyraźnie określają, jakie informacje powinny zostać zebrane w trakcie realizacji wywiadu i „kuratorzy wiedzą, co powinno

¹²⁰ 7/S/W.

¹²¹ Definiowane przez respondentów (s) głównie jako opinie sporządzane przez opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów. W trakcie badań respondenci (s) zaznaczali, że opinie zespołów diagnostycznych schronisk dla nieletnich są sporządzane tylko w sytuacjach, w których istnieją przesłanki do umieszczenia nieletniego w schronisku. Jeden z rozmówców oszacował, że jest to ok. 5% wszystkich spraw.

¹²² 3/S/W.

¹²³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich (Dz.U. z 2001 r. Nr 90, poz. 1010).

być w nim zawarte¹²⁴ (SW), oraz „wywiady [...] są akurat przeprowadzane rzetelnie i jeżeli będzie potrzeba wydania jakichś tam innych uwag kuratora, to kurator to zapisze po prostu¹²⁵” (SW).

Tabela 9. Czy sąd zadaje pytania/wskazania do ustalenia w wydanym zarządzeniu/postanowieniu o sporządzeniu wywiadu środowiskowego/opinii diagnostycznej? (odpowiedzi sędziów dla nieletnich)

	Wywiad środowiskowy		Opinia diagnostyczna	
	N	%	N	%
Tak	56	34,6	112	69,1
Czasem tak, czasem nie	79	48,8	38	23,5
Nie	24	14,8	6	3,7
Brak danych	3	1,9	6	3,7
Ogółem	162	100,0	162	100,0

Źródło: badania własne.

Respondenci (s) przyznawali, że wydając postanowienie o dopuszczeniu dowodu z opinii diagnostycznej, najczęściej zadają pytania zespołowi diagnostycznemu. Przeprowadzenie dowodu w sprawie dopuszczane jest na konkretną okoliczność, dlatego – jak podkreślali – w postanowieniu musi być zawarta teza dowodowa, definiowana jako „informacje, które sędzia chce uzyskać¹²⁶” (SW). Większość z badanych wskazywała dwa główne pytania, które kieruje do zespołu diagnostycznego. Dotyczą one ustalenia stopnia demoralizacji oraz wskazania właściwego środka.

Analizując kwestię pytań zadawanych przez sąd instytucjom pomocniczym, należy mieć na uwadze, że zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów¹²⁷ określa schemat opinii diagnostycznej, natomiast rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r.¹²⁸ wskazuje wytyczne do wywiadu¹²⁹. Również w niektórych badanych sądach praktykowane było sporządzanie wywiadów na formularzu¹³⁰. Można zatem przypuszczać, że

¹²⁴ 5/S/W.

¹²⁵ 2/S/W.

¹²⁶ 9/S/W.

¹²⁷ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.Urz. MS z 2016 r. poz. 76).

¹²⁸ Por. przyp. 39.

¹²⁹ Dz.U. z 2001 r. Nr 90, poz. 1010.

¹³⁰ 4,6,8/S/W.

w przypadku braku pytań zadawanych przez sąd przepisy oraz dostępne schematy pozwoliłyby na sporządzenie zleconych dowodów. Kwestia ta jednak została poddana weryfikacji w trakcie wywiadów z pracownikami OZSS oraz z zawodowymi kuratorami rodzinnymi.

Kuratorzy sądowi, zapytani, czy sąd wydając zarządzenie o sporządzeniu wywiadu środowiskowego, kieruje konkretne pytania/wskazania do ustalenia, w 74,8% udzielili odpowiedzi pozytywnej. Tylko co czwarty stwierdził, że wydawane przez sąd zarządzenia nie zawierają pytań, na które powinien odpowiedzieć kurator w wywiadzie środowiskowym.

Analizując dane zawarte w tabeli 10, można powiedzieć, że odpowiedzi sędziów dla nieletnich oraz zawodowych kuratorów rodzinnych w zakresie pytań zawartych w zarządzeniu o przeprowadzeniu wywiadu środowiskowego były w dużym stopniu zbieżne. Trzy najczęściej zadawane przez sąd pytania dotyczyły zachowania nieletniego, jego warunków wychowawczych oraz przebiegu nauki szkolnej (średnio u sędziów 71% i 65% wśród kuratorów). Najrzadziej sędziowie pytają o stan zdrowia nieletniego, sposób, w jaki spędza on czas wolny (średnio co drugi), oraz proszą o sugestie w zakresie orzeczenia konkretnego środka (tylko co trzeci). Blisko co dziesiąty sędzia dla nieletnich wskazał na inne pytania zamieszczone w zarządzeniu o sporządzeniu wywiadu, w tym m.in. najczęściej o kontakcie nieletniego ze środkami odurzającymi i alkoholem oraz ewentualnym uzależnieniu od tych substancji, o stosunek do pokrzywdzonego, o opinię środowiskową, o istnienie podstaw do zmiany środka, o celowość zastosowania art. 26 u.p.n. W kategorii „inne” zawodowi kuratorzy sądowi podawali zapytania sądu: „o uzależnienia występujące u nieletniego i w jego środowisku wychowawczym” (23 wskazania), „czy należy działać w trybie pilnym”, „czy należy wszcząć postępowanie lub zabezpieczyć nieletniego”, „czy nieletni wywiązuje się z nałożonych na niego obowiązków”, „jaka jest opinia środowiskowa”, „czy istnieje potrzeba zmiany środka”.

Pytania/wskazania do ustalenia, które sąd zamieszcza w wydawanym zarządzeniu o sporządzeniu wywiadu środowiskowego, są niewątpliwie tymi, które okazują się najbardziej istotne w procesie podejmowania decyzji o orzeczeniu środka wychowawczego lub poprawczego. Odpowiedzi nieco inaczej plasują się w grupie zawodowych kuratorów rodzinnych (wyższe odsetki zwłaszcza dla kategorii: „stan zdrowia nieletniego” oraz „sposób spędzania czasu wolnego”).

Jako inne – niż wymienione w tabeli 11 – sędziowie wskazywali: informacje na temat uzależnień, palenia papierosów, zażywania środków odurzających i spożywania alkoholu, relacji w rodzinie, zachowania w trakcie realizacji wywiadu, stosunku do popełnionego czynu, diagnozy poradni psychologiczno-pedagogicznej. Pojawiły się również pojedyncze odpowiedzi wskazujące na istotność wszystkich informacji zawartych w wywiadzie oraz na zależność stopnia ich istotności dla konkretnej sprawy. Odpowiedź kuratorów w kategorii „inne” była w dużym stopniu zbieżna z ww. To, na co szczególnie zwracali uwagę w aspekcie przydatności dla sądu, to wcześniejsze

sprawy nieletniego oraz brak efektywności stosowanych dotychczas środków wychowawczych, ewentualne uzależnienia oraz stopień demoralizacji. Jeden z respondentów (k) napisał: „Najczęściej sędzia z całego wywiadu czyta jedynie wnioski, w których zawarta jest sugestia co do zastosowania konkretnego środka¹³¹” (KA).

Tabela 10. Pytania/wskazania do ustalenia zawarte w zarządzeniu o sporządzeniu wywiadu środowiskowego (odpowiedzi sędziów dla nieletnich oraz zawodowych kuratorów rodzinnych)

	Sędziowie dla nieletnich		Zawodowi kuratorzy rodzinni	
	N	%	N	%
Zachowanie nieletniego	119	73,5	366	65,8
Warunki wychowawcze nieletniego	115	71,0	354	63,7
Przebieg nauki nieletniego	112	69,1	359	64,6
Sytuacja bytowa rodziny	98	60,5	336	60,4
Stan zdrowia nieletniego	75	46,3	276	49,6
Sposób spędzania czasu wolnego	73	45,1	296	53,2
Sugestie w zakresie orzeczenia konkretnego środka	51	31,5	187	33,6
Inne	15	9,3	75	13,5
Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny				

Źródło: badania własne.

W świetle powyższych ustaleń należy wspomnieć o stanowisku badanych zajmowanym w trakcie prowadzonych wywiadów. Respondenci (k) zapytani o to, czy sąd, zlecając sporządzenie wywiadu środowiskowego, kieruje do zespołu służby kuratorskiej pytania, udzielali przede wszystkim odpowiedzi „nie”, „raczej nie”, „bardzo rzadko” („to jest zlecenie wywiadu, gdzie jest podane imię, nazwisko nieletniego, adres zamieszkania, ewentualnie imiona rodziców, data urodzenia¹³² [KW]; „generalnie [w zarządzeniu] jest [napisane] zlecić kuratorowi wywiad środowiskowy i to wszystko¹³³ [KW]). Tłumaczyli przy tym, że wywiad sporządzany jest w ramach rozporządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. Rozporządzenie to w § 8 zawiera wytyczne, tj. okoliczności, które w szczególności powinny zostać ustalone w trakcie wywiadu. Sformułowanie „w szczególności” jednoznacznie wskazuje, że zakres koniecznych do ustalenia informacji nie jest zamknięty. Oznacza to zatem, że sędzia, który dostrzegł potrzebę zwrócenia uwagi na kwestie inne niż

¹³¹ 394/K/A.

¹³² 1/K/W.

¹³³ 4/K/W.

wymienione w rozporządzeniu, może zwrócić się do zespołu służby kuratorskiej o ustalenie tych dodatkowych okoliczności („sędziowie czasami, ale mówię – bardzo rzadko, chcąc dowiedzieć się o jakąś konkretną kwestię, wskazują to w wywiadzie, że tam ze szczególnym uwzględnieniem takiej a takiej kwestii, którą umieszcza się także w wywiadzie¹³⁴ [KW]). Mimo wytycznych zamieszczonych w rozporządzeniu praktyka w poszczególnych okręgach jest inna. Po pierwsze, niektórzy podkreślali, że okoliczności określone w § 8 są zmienne, w zależności od charakteru sprawy:

Tabela 11. Pytania, które według respondentów, są najbardziej istotne w procesie podejmowania decyzji o orzeczeniu środka wychowawczego lub poprawczego (odpowiedzi sędziów dla nieletnich oraz zawodowych kuratorów rodzinnych)

	Sędziowie dla nieletnich		Zawodowi kuratorzy rodzinni	
	N	%	N	%
Zachowanie nieletniego	154	95,1	520	93,5
Warunki wychowawcze nieletniego	134	82,7	436	78,4
Przebieg nauki nieletniego	130	80,2	456	82,0
Sytuacja bytowa rodziny	57	35,2	177	31,8
Stan zdrowia nieletniego	54	33,3	258	46,4
Sposób spędzania czasu wolnego	68	42,0	345	62,1
Sugestie w zakresie orzeczenia konkretnego środka	66	40,7	189	34,0
Inne	10	6,2	0	10,8
Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny				

Źródło: badania własne.

Nie do wszystkich spraw zawieramy wszystkie informacje, bardziej staramy się skupiać na tym, co konkretnej osoby i konkretnej sytuacji dotyczy. Akurat w przypadku nieletnich [...] niekoniecznie skupiamy się na sytuacji materialno-bytowej, bo to jest działka MOPS. Tu mówimy pod kątem wydolności, czy historii takiej „przestępczej”, czy kłopotów wychowawczych z nieletnim¹³⁵ (KW).

Po drugie natomiast, mimo że rozporządzenie nie zawiera wzoru kwestionariusza wywiadu, w niektórych okręgach kwestionariusz taki funkcjonuje. Wynika to niewątpliwie z faktu, że systemy biurowości elektronicznej, na których pracują kuratorzy w zespołach poszczególnych sądów, są różne (m.in. Kurator 2, Currenda). Niektóre z nich – podobnie jak w systemach funkcjonujących w wydziałach

¹³⁴ 1/K/W.

¹³⁵ 7/K/W.

rodziny i nieletnich – zawierają szablony różnych pism, w tym szablon wywiadu środowiskowego.

W trakcie wywiadów połowa respondentów (k) przyznała, że taki wzór jest dla nich dostępny. W dwóch przypadkach poza możliwością skorzystania z kwestionariusza kuratorzy sporządzają wywiady również w formie swobodnej. Stanowisko badanych w kwestii kwestionariusza wywiadu było różne, wręcz skrajne. Niektórzy bowiem wskazywali na niewątpliwe zalety: szczegółowość pytań, szybkość i łatwość w sporządzaniu, jak również brak problemów w zapoznawaniu się z jego treścią:

Mi osobiście łatwiej jest na kwestionariuszu, ze względu na to, że tam są konkretne jakieś rubryczki, które muszą wypełnić, napisać itd. Także jest łatwiej w pisaniu. Bo tak jak mówię, sporządzenie tak samo, zebranie tych informacji to na tym samym polega. Tylko później uzupełnienie tego kwestionariusza szybciej chyba to idzie. Wydaje [mi się, że sędziemu łatwiej zapoznać się z takim wywiadem], bo konkrety ma podane na tacy¹³⁶ (KW).

Inni natomiast podkreślali, że obowiązujące kwestionariusze są niestety bardzo ograniczające:

One fajnie wyglądają w aktach, bo robi się sześć kartek wywiadu, one fajnie wyglądają, bo [są] obszerne, a tak naprawdę treści w tym niewiele. I w mojej ocenie one ograniczają możliwość rozwinięcia swoich myśli¹³⁷ (KW).

Niektórzy respondenci (k) zaznaczali, że bez względu na przyjętą formę treść wywiadu musi być pełna: „Są też kwestionariusze przeprowadzenia wywiadu, ale też piszemy w formie takiej dowolnej, żeby też zawierała wszystkie informacje¹³⁸” (KW). Badanych dopytano, czy pytania zadawane przez sąd w zarządzeniu o sporządzeniu wywiadu środowiskowego ułatwiają wykonywaną pracę. Odpowiedzi nie pozwoliły na postawienie jednoznacznych wniosków („jeżeli sędzia ma dodatkowe pytania, to jak najbardziej, wiem, na co mam zwrócić uwagę¹³⁹”; „nie ma żadnego znaczenia¹⁴⁰” [KW]).

Zdecydowana większość sędziów, wydając postanowienie w przedmiocie sporządzenia opinii diagnostycznej, pyta zespół diagnostyczny o przyczyny i stopień demoralizacji (88,3%), celowość zastosowania określonych środków i kierunki dalszych oddziaływań (85,8%) oraz zleca przeprowadzenie charakterystyki osobowości nieletniego (79,6%). 62,3% respondentów (s) prosi o ustalenie rozwoju intelektualnego nieletniego. Więcej niż co drugi zleca scharakteryzowanie środowiska

¹³⁶ 6/K/W.

¹³⁷ 4/K/W.

¹³⁸ 6/K/W.

¹³⁹ 6/K/W.

¹⁴⁰ 3/K/W.

wychowawczego. Tylko co czwarty zainteresowany jest przebiegiem edukacji szkolnej. Pytania o zainteresowania, predyspozycje i przeciwwskazania zawodowe kieruje tylko 9,3% sędziów (por. tabela 12). Jeden z respondentów (s) wskazał, że pyta zespół diagnostyczny o stan zdrowia psychicznego, ewentualne zaburzenia zachowania oraz przyczyny sprawianych problemów wychowawczych.

Tabela 12. Pytania/wskazania do ustalenia zawarte w postanowieniu o sporządzenie opinii diagnostycznej (odpowiedzi sędziów dla nieletnich)

	N	%
Przyczyny i stopień demoralizacji nieletniego	143	88,3
Celowość zastosowania określonych środków i kierunki dalszych oddziaływań	139	85,8
Charakterystyka osobowości nieletniego	129	79,6
Rozwój intelektualny nieletniego	101	62,3
Charakterystyka środowiska rodzinnego nieletniego	92	56,8
Stan zdrowia nieletniego	59	36,4
Przebieg edukacji nieletniego	43	26,5
Informacje o zainteresowaniach, predyspozycjach i przeciwwskazaniach zawodowych	15	9,3
Inne	1	0,6
Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny		

Źródło: badania własne.

Odpowiedzi sędziów zestawiono z odpowiedziami udzielonymi przez pracowników OZSS, których poproszono o wybranie trzech pytań/wskazań do ustalenia, które najczęściej oraz najrzadziej kieruje do nich sąd w wydawanych postanowieniach. Analizując dane zawarte w tabeli 13, należy stwierdzić brak znaczących rozbieżności. Wśród innych pracownicy OZSS wymieniali: diagnozę kryminologiczną, przyczyny niepowodzeń szkolnych, rozwój emocjonalny nieletniego, informacje w zakresie ewentualnego uzależnienia.

Pytania zadawane przez sąd w wydawanym postanowieniu pokrywają się z tymi, które mają najistotniejsze znaczenie w procesie podejmowania decyzji o orzeczeniu środka wychowawczego lub poprawczego. Analiza danych zawartych w tabeli 14 pozwala na zaobserwowanie dwóch cech charakterystycznych. Po pierwsze, niespełna 60% pracowników OZSS pomocne dla sądu uważa pozyskanie odpowiedzi na pytanie o celowość zastosowania określonych środków i kierunki dalszych oddziaływań (wśród sędziów odnotowano zdecydowanie wyższy odsetek – różnica 27 p.p.). Po drugie, według badanych z OZSS zdecydowanie istotniejszą informacją w procesie orzecznictwym jest charakterystyka środowiska rodzinnego niż ustalenie stopnia

rozwoju intelektualnego nieletniego (różnica 29,4 p.p.). Żaden z respondentów (s, p) nie podał odpowiedzi wykraczającej poza wymienione kategorie.

Tabela 13. Pytania/wskazania do ustalenia zadawane przez sąd w postanowieniu o sporządzeniu opinii diagnostycznej (odpowiedzi pracowników OZSS)

	Najczęściej		Najrzadziej	
	N	%	N	%
Przyczyny i stopień demoralizacji nieletniego	163	92,1	1	0,6
Celowość zastosowania określonych środków i kierunki dalszych oddziaływań	135	76,3	5	2,8
Charakterystyka osobowości nieletniego	134	75,7	6	3,4
Charakterystyka środowiska rodzinnego nieletniego	43	24,3	27	15,3
Rozwój intelektualny nieletniego	44	24,9	19	10,7
Stan zdrowia nieletniego	7	4,0	127	71,8
Przebieg edukacji nieletniego	6	3,4	128	72,3
Informacje o zainteresowaniach, predyspozycjach i przeciwwskazaniach zawodowych	0	0,0	166	93,8
Inne	1	1,1	6	3,4
Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny				

Źródło: badania własne.

Pracowników OZSS zapytano dodatkowo, czy pytania/wskazania do ustalenia zawarte w postanowieniu sądu są zwykle sformułowane precyzyjnie. Większość, tj. 79,7%, potwierdziła precyzyjność sądu w tym zakresie. Blisko 11% zaznaczyło odpowiedź „trudno powiedzieć”. W bardzo zbliżonym odsetku została odnotowana odpowiedź negatywna. Respondenci (p), którzy odpowiedzieli w ten właśnie sposób, podawali przykłady potwierdzające swój wybór, w tym: zbyt ogólny poziom pytań zadawanych przez sąd, pytanie o rozwój osobowości w przypadku dzieci poniżej 16 roku życia, pytanie o stopień demoralizacji w sytuacji braku jednoznacznej definicji tego terminu. Jednostkowo pojawiły się następujące odpowiedzi: „zdarzają się pytania, na które odpowiedź znajduje się w materiale dowodowym, i nie wymaga[ją] wiedzy specjalnej biegłych¹⁴¹” (PA); „sądy pytają jedynie o stopień demoralizacji i o propozycję optymalnego środka wychowawczego lub poprawczego¹⁴²” (PA).

Tylko co piąty respondent (p) w przypadku mało precyzyjnego sformułowania pytań/wskazań do ustalenia zwraca się do sądu o doprecyzowanie. Co czwarty

¹⁴¹ 33/P/A.

¹⁴² 2/P/A.

zadeklarował, że nie podejmuje takich czynności. 28,2% wskazało odpowiedź „czasem tak, czasem nie”.

Tabela 14. Informacje najbardziej istotne w procesie podejmowania decyzji o orzeczeniu środka wychowawczego lub poprawczego (odpowiedzi sędziów dla nieletnich i pracowników OZSS)

	Sędziowie dla nieletnich		Pracownicy OZSS	
	N	%	N	%
Przyczyny i stopień demoralizacji nieletniego	178	91,4	159	89,8
Celowość zastosowania określonych środków i kierunki dalszych oddziaływań	138	85,2	103	58,2
Charakterystyka osobowości nieletniego	136	84,0	118	66,7
Rozwój intelektualny nieletniego	88	54,3	73	41,2
Charakterystyka środowiska rodzinnego nieletniego	89	54,9	125	70,6
Stan zdrowia nieletniego	44	27,2	31	17,5
Przebieg edukacji nieletniego	49	30,2	29	16,4
Informacje o zainteresowaniach, predyspozycjach i przeciwwskazaniach zawodowych	12	7,4	9	5,1
Inne	0	0,0	0	0,0
Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny				

Źródło: badania własne.

Powyższa informacja jest istotna przy analizie odpowiedzi na pytanie o zakres procesu diagnostycznego. 38,4% respondentów (p) zadeklarowało, że proces ten nie wykracza poza ramy pytań zakreślonych postanowieniem sądu. 40,1% czasem podejmuje dodatkowe ustalenia. 17,5% natomiast zwykle wykracza poza zakreślone postanowieniem kwestie. Można zatem przypuszczać, że brak precyzyjności ze strony sądu doprowadzi do otrzymania nieadekwatnych odpowiedzi na zadane pytania (por. tabela 15).

Tabela 15. Zakres procesu diagnostycznego

	N	%
Nie wykracza poza kwestie wskazane w postanowieniu	68	38,4
Czasem wykracza, czasem nie	71	40,1
Zwykle wykracza poza zakreślone kwestie	31	17,5
Brak danych	7	4,0
Ogółem	177	100,0

Źródło: badania własne.

Jedynie 12,4% badanych konsultuje z sądem decyzję o rozszerzeniu procesu diagnostycznego. Konsultacja ta polega na telefonicznym (zdecydowanie częściej) bądź osobistym kontakcie z sędzią, podczas którego pracownik OZSS zwraca się o uzupełnienie postanowienia, tj. rozszerzenie zakresu badania.

W trakcie wywiadów respondentów (p) dopytano o powyższe kwestie. Wszyscy potwierdzili, że każde postanowienie sądu zawiera tezę dowodową, czyli pytania, na które zespół diagnostyczny – zgodnie z punktem 7.3f załącznika do zarządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r.¹⁴³ – udziela odpowiedzi. Pytania te – jak podkreślali – czasem są rozbudowane i wnikliwe:

Są tezy bardzo rozbudowane, mamy zbadać i środowisko szkolne, i rówieśnicze, i rodzinne, i zainteresowania, predyspozycje czasami, ale najczęściej cechy osobowości, czyny karalne, jak do tego doszło, dlaczego dopuścił się tego czynu karalnego, wyjaśnić, wytłumaczyć, no i najważniejsze, to jest osobowość¹⁴⁴ (PW).

Zdarzają się również pytania niezrozumiałe dla zespołu diagnostycznego¹⁴⁵. Wśród badanych pojawiła się opinia, że w sytuacji niejasności pytań sądu, co do których istnieje potrzeba podjęcia konsultacji i wyjaśnień: „można zadzwonić, telefon jest narzędziem pracy, nigdy żaden sędzia nie odmówi¹⁴⁶” (PW). Wyniki badania jakościowego potwierdzają ustalenia badań sondażowych w zakresie pytań najczęściej zamieszczonych w postanowieniu sądu, tj. o stopień demoralizacji, jej przyczyny, środek, który powinien zostać zastosowany, oraz osobowość nieletniego¹⁴⁷. Łatwiej, ich zdaniem, udzielać odpowiedzi na pytania ogólne¹⁴⁸. Pytania bezpośrednie, dla przykładu: „czy nieletniego należy umieścić w młodzieżowym ośrodku wychowawczym”, zdarzają się rzadko.

W odpowiedziach udzielonych przez niektórych badanych pojawił się zarzut próby przerzucania odpowiedzialności za podjęcie decyzji w zakresie zastosowania odpowiedniego środka na OZSS, jak również traktowanie opinii zespołu jako pewnego rodzaju zabezpieczenia:

Czasami pytania są sformułowane nie do końca jasno, poza tym [...] z jednego ze szkoleń zapamiętałem takie zdanie, [że] w zasadzie nasza opinia powinna dotyczyć tego obszaru, w którym sąd wymaga wiedzy specjalistycznej, której sam nie posiada, tzn. odwołuje się do specjalistów z dziedziny psychologii czy pedagogiki po to, żeby po prostu dostarczyć jakieś dodatkowe informacje na temat nieletniego,

¹⁴³ Por. przyp. 45.

¹⁴⁴ 2/P/W.

¹⁴⁵ 3/P/W.

¹⁴⁶ 2/P/W.

¹⁴⁷ 6,7/P/W.

¹⁴⁸ 6/P.W.

*natomiast to sąd podejmuje decyzję, to sąd na przykład rozważa ocenę, materiał dowodowy itd.*¹⁴⁹ (PW).

2.5. Sugestie instytucji pomocniczych w zakresie orzeczenia środka wychowawczego lub poprawczego

Średnio co trzeci sędzia dla nieletnich oraz zawodowy kurator rodzinny stwierdzili, że sugestia w zakresie orzeczenia konkretnego środka zawarta w wywiadzie kuratora ma znaczenie w procesie orzekania. Zdecydowanie wyższy odsetek odnajdujemy w odpowiedzi na pytanie, na ile istotne jest zalecenie wskazane przez OZSS. Aż 85,2% sędziów i tylko 58,2% pracowników OZSS wskazuje tę informację jako pomocną. Można zatem powiedzieć, że sędziowie znacznie częściej kierują się sugestiami w zakresie orzeczenia konkretnego środka wskazanymi w opinii diagnostycznej niż w wywiadzie środowiskowym (różnica ponad 50 p.p.). Także pracownicy OZSS dwukrotnie częściej niż zawodowi kuratorzy sądowi uznają wydawane przez siebie zalecenia jako pomocne.

Sędziowie dla nieletnich zostali poproszeni o oszacowanie przeciętnego procentu wywiadów środowiskowych oraz opinii diagnostycznych, w których znajdują się sugestie w zakresie zastosowania konkretnego środka. Średnio – według badanych – 66% wywiadów oraz 89% opinii zawiera sugestie w tym zakresie. Minimalny odsetek opinii, w których zawarte są sugestie, badani określili na poziomie 15%.

Tabela 16. Sugestie w przedmiocie zastosowania konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego (odpowiedzi sędziów dla nieletnich)

	Sugestie w przedmiocie zastosowania konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego	
	wywiad środowiskowy	opinia diagnostyczna
Średnia	66,1	89,1
Minimum	0,0	15,0
Maksimum	100,0	100,0
Brak danych	8	5
N	154	157

Źródło: badania własne.

Sędziowie dla nieletnich deklarują, że w procesie podejmowania decyzji o zastosowaniu konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego średnio w 55% kierują się zaleceniami w tym zakresie zawartymi w wywiadzie środowiskowym oraz

¹⁴⁹ 3/P/W.

w blisko 79% – zamieszczonymi w opinii diagnostycznej. Można zatem powiedzieć, że sędziowie w procesie orzeczniczym są bardziej skłonni do uwzględniania propozycji zespołów diagnostycznych (por. tabela 17).

Tabela 17. Sugerowanie się zaleceniami instytucji pomocniczych (w ocenie sędziów dla nieletnich)

	Sugerowanie się zaleceniami instytucji pomocniczych	
	wywiad środowiskowy	opinia diagnostyczna
Średnia	54,7	78,5
Minimum	0,0	0,0
Maksimum	95,0	100,0
Brak danych	11	5
N	151	157

Źródło: badania własne.

Sprawdzono również, czy skłonność do wydawania orzeczenia zgodnego z zaleceniami instytucji pomocniczych różnicuje zmienna „staż pracy badanych”. Mimo że wartości średnie obliczone dla każdej z grup nie różnią się znacznie między sobą, to należy zauważyć, że: 1) największa zgodność wydanych orzeczeń z zaleceniami zamieszczonymi w wywiadzie środowiskowym dotyczy sędziów z najwyższym stażem (58,0%, tj. 3,3 p.p. więcej od średniej dla wszystkich grup); 2) najbardziej skłonni do wydawania orzeczeń zgodnych z zaleceniem zespołu OZSS są z kolei sędziowie z najkrótszym stażem pracy (86,5%, tj. 8 p.p. więcej niż średnia obliczona dla wszystkich grup).

Tabela 18. Sugerowanie się zaleceniami instytucji pomocniczych a staż pracy (odpowiedzi sędziów dla nieletnich)

		Staż pracy w wydziale rodzinnym i nieletnich			
		do 2 lat	3–10 lat	11–20 lat	powyżej 20 lat
<i>Orzeczenie zgodne z sugestią zamieszczoną w wywiadzie środowiskowym</i>					
N	ważne	11	43	37	59
	braki danych	0	2	4	3
Średnia		53,9	50,8	53,2	58,0
<i>Orzeczenie zgodne z sugestią zamieszczoną w opinii diagnostycznej</i>					
N	ważne	10	45v	40	61
	braki danych	1	0	1	1
Średnia		86,5	76,7	78,4	78,3

Źródło: badania własne.

W trakcie badań jakościowych sędziom zadano pytania, czy zalecenia w zakresie proponowanych przez instytucje pomocnicze środków są pomocne oraz czy są trafne. Generalnie zdania respondentów (s) w tej kwestii można ocenić jako spójne. To, co je różnicowało, to ocena wydana w odniesieniu do podmiotu sporządzającego oraz rodzaju dowodu. Jako najbardziej pomocne i trafne sędziowie uznali zalecenia zespołów OZSS. Zalecenia te w większości są zbieżne z ostatecznym rozstrzygnięciem (respondenci [s] wskazywali, że poziom zbieżności może przyjmować wartości 70–90%¹⁵⁰):

*nie ma co ukrywać, przeważnie podzielam te poglądy*¹⁵¹ (SW);

*na ogół są trafne, oczywiście zdarzają się takie sytuacje, gdzie tak nie jest, bo najwyższym biegłym jest sąd*¹⁵² (SW);

*nie są one wiążące dla sądu, taka opinia absolutnie nie jest wiążąca, bo ona tak jak każdy dowód podlega ocenie sądu, ale tak jak mówię, te wnioski w zdecydowanej części pokrywają się później z zastosowanym środkiem przez sąd*¹⁵³ (SW);

*są potrzebne, ale też przyznaję, że nie zawsze się do nich stosuję*¹⁵⁴ (SW).

Jako wytłumaczenie wysokiego stopnia zbieżności z wydawanym w sprawie orzeczeniem można przytoczyć wypowiedź jednego z respondentów (s):

[...] *Mówi się, że sędzia jest najwyższym biegłym, ale sędzia nie jest specjalistą. Sędzia analizuje wszystkie dowody i wydaje orzeczenie. Natomiast specjalistami jest ten pedagog, psycholog, ten psychiatra, który ma właściwe narzędzia do oceny relacji czy stanu zdrowia. I tutaj raczej sędzia się opiera na tych opiniach. Rzadko kiedy bywa tak, że jest inne orzeczenie aniżeli sugestia*¹⁵⁵ (SW).

Wypowiedzi respondentów (s) różniły się w odpowiedzi na pytanie o zalecenia zawarte w wywiadzie środowiskowym. W opinii badanych nie wszystkie wywiady zawierają taką informację. Brak jej – jak zaznaczali – wynika bardzo często z niemożności określenia, czy aktualnie zastosowany środek należy kontynuować, czy też wymagana jest jego zmiana¹⁵⁶, jak również z braku takiego obowiązku po stronie kuratorów¹⁵⁷. Sędziowie z sądów, w których praktykowany jest formularz wywiadu, podkreślali, że w formularzu tym znajduje się rubryka „propozycja środka”. Zaznaczali, że sąd liczy się ze zdaniem kuratorów, jednak jest to tylko jeden

¹⁵⁰ 1/S/W.

¹⁵¹ 2/S/W.

¹⁵² 4/S/W.

¹⁵³ 5/S/W.

¹⁵⁴ 7/S/W.

¹⁵⁵ 9/S/W.

¹⁵⁶ 7/S/W.

¹⁵⁷ 9/S/W.

z elementów materiału dowodowego. Niektórzy sędziowie wymagają od kuratorów, by rubryka ta była wypełniana:

Ja mówię – to albo napiszcie, że uważacie, że powinien być taki środek albo taki, albo napiszcie konkretnie, że trudno wam powiedzieć. Tylko napiszcie, żeby nie zostawała ta rubryczka pusta. I napiszcie, z czego ewentualnie wynika to niezdecydowanie¹⁵⁸ (SW).

Wymóg ten uzasadniają:

Ta sugestia mi się czasami przydaje, bo czasami jest człowiek tak na rozdrożu – czy już ten nadzór kuratora dać czy nie. A jak kurator tak z pierwszej ręki widzi to, no to czasami potrafi lepiej ocenić niż ja tam w czasie 15 minut rozprawy czy posiedzenia¹⁵⁹ (SW).

Ocena trafności zaleceń kuratora była postrzegana różnie. Niektórzy wskazywali na trafność w granicach 40–90%, w zależności od osoby kuratora sporządzającego wywiad¹⁶⁰. Inni mówili wprost:

Jeżeli chodzi o kuratorów, to powiedziałabym, że tutaj jest naprawdę bardzo wysoka zgodność. To nie ma wątpliwości¹⁶¹ (SW).

Odpowiedzi udzielone przez sędziów porównano z odpowiedziami pozostałych grup. Zawodowi kuratorzy rodzinni stwierdzili, że średnio 34% wydanych przez sąd zarządzeń o sporządzenie wywiadu środowiskowego zawiera pytanie o właściwy środek. Średnio w 71% sporządzonych przez kuratorów wywiadów sugestie w powyższym zakresie są zamieszczane (wyższy odsetek niż w odpowiedziach sędziów o 5 p.p.). Co trzeci wywiad nie zawiera takiej informacji. Jako główną przyczynę braku zaleceń w sporządzanych wywiadach kuratorzy wskazywali brak możliwości podjęcia takiej decyzji wyłącznie na podstawie danych pozyskanych w trakcie wywiadu (60,4%). 41,5% podawała także brak wymogu w tym zakresie po stronie sądu. W kategorii „inne” odnotowano także: konieczność dogłębnej diagnozy poprzedzającej wydanie sugestii, brak otwartości sądu na sugestie kuratora, wchodzenie w kompetencje sądu, nieprzyznawanie się nieletniego do popełnionego czynu. Jednostkowo wystąpiły również odpowiedzi:

sędziowie nie zalecają wskazywania konkretnego środka, gdyż wiedzą, iż w podsumowaniu sprawozdania staram się takowe sugerować¹⁶² (KA);

¹⁵⁸ 8/S/W.

¹⁵⁹ 8/S/W.

¹⁶⁰ 7/S/W.

¹⁶¹ 6/S/W.

¹⁶² 95/K/A.

w sądzie, w którym pracuję, wypracowana jest praktyka, iż kurator we wnioskach w sporządzonych wywiadach środowiskowych dotyczących nieletnich zamieszcza sugestie co do środka wychowawczego, jaki jego zdaniem byłby adekwatny w sprawie konkretnego nieletniego, bez zarządzenia sądu w tym temacie w zleceniu wywiadu środowiskowego¹⁶³ (KA).

Pracownicy OZSS stwierdzili natomiast, że średnio 84,8% postanowień w przedmiocie sporządzenia opinii diagnostycznej zawiera pytanie o środek, który powinien zostać zastosowany (4 p.p. mniej niż w kategorii sędziów). 88,8% wydawanych przez nich opinii takie zalecenia zawiera. Porównanie przyczyn braku zaleceń w dowodach przedkładanych sądowi przez obie instytucje pozwala na odnotowanie znaczących różnic. 66,1% pracowników OZSS nie wskazuje w opinii środków, które należałoby zastosować w przedmiotowej sprawie, tylko i wyłącznie dlatego, że sąd nie zapytał o to w wydanym postanowieniu. Blisko co czwarty nie podejmuje takiej czynności z uwagi na brak możliwości wskazania odpowiedniego środka na podstawie materiału zebranego w trakcie procesu diagnostycznego. 14,7% wybrała tzw. inną przyczynę, w tym w większości dotyczyła ona braku wyspecjalizowanej placówki, jak również braku stwierdzenia u nieletniego demoralizacji (odpowiednio 11 i 9 wskazań) – por. tabela 19. Jeden z badanych napisał również, że wskazywanie zaleceń w zakresie zastosowania odpowiedniego środka wychowawczego lub poprawczego jest wymogiem formalnym, przewidzianym w załączniku do zarządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r.¹⁶⁴ Opinia nieuwzględniająca powyższej informacji jest zatem niezgodna ze standardami.

Tabela 19. Przyczyny braku zaleceń

	Wywiad środowiskowy		Opinia diagnostyczna	
	N	%	N	%
Brak takiego wymogu ze strony sądu wydającego zarządzenie/postanowienie	231	41,5	117	66,1
Brak możliwości wskazania odpowiedniego środka wyłącznie na podstawie materiału zebranego w trakcie wywiadu środowiskowego/procesu diagnostycznego	336	60,4	49	27,7
Brak miejsca w placówce, do której zasadne byłoby skierowanie nieletniego	48	8,6	9	5,1
Inne	34	6,1	26	14,7
Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny				

Źródło: badania własne.

¹⁶³ 491/K/A.

¹⁶⁴ § 7 pkt.1.

Analizując dane zestawione w tabeli 20 oraz informacje wskazane powyżej, można powiedzieć, że w ocenie zawodowych kuratorów rodzinnych sugestie zamieszczane przez nich w wywiadach środowiskowych mają dla sądu większe znaczenie, niż wskazują na to sami sędziowie. Blisko 40% jest przekonana, że sugestią taką uwzględni sąd w około 75% spraw. Niemal co piąty wskazał na każdą lub prawie każdą sprawę i tyle samo na co drugą. Tylko 16 respondentów (s) twierdzi, że sąd prawie nigdy nie kieruje się zaleceniami kuratora. Jeden z badanych napisał:

Kurator nie powinien sugerować sądom środka wychowawczego, tylko solidnie zreferować sytuację nieletniego w wywiadzie, by sąd mógł podjąć decyzję właściwą dla dobra nieletniego¹⁶⁵ (KA).

Niektórzy wskazywali, że stopień zbieżności wydanych orzeczeń z sugestią kuratora zależy od sędziego prowadzącego sprawę i oscyluje na poziomie 25–75%, inni natomiast zaznaczyli, że nie mają informacji w tym zakresie.

Blisko 70% pracowników OZSS nie ma wiedzy na temat wykorzystania przez sąd wskazywanych przez siebie zaleceń. Tylko 13,6% jest przekonana, że zaleceniami tymi kierują się sędziowie w każdej lub prawie każdej sprawie. 10,2% wskazało na odpowiedź: „około 75% spraw”, 2,8% natomiast – „około 50% spraw”. Odsetek ten jest znacznie niższy w porównaniu z odpowiedziami udzielonymi w kategorii badanych sędziów, którzy zadeklarowali średnio w 79% kierowanie się zaleceniami zespołu diagnostycznego.

Analizując wyniki badań w tym zakresie, wydaje się właściwe twierdzenie o braku prawidłowego przepływu informacji między sędziami a instytucjami pomocniczymi. Można bowiem powiedzieć, że zawodowi kuratorzy sądowi niejako przeceniają znaczenie swojej oceny w oczach sądu, pracownicy pedagogiczni natomiast jej nie doceniają bądź – jak wskazali – nie mają wiedzy w tym zakresie.

Rozbieżność ocen w zakresie uwzględniania sugestii instytucji pomocniczych, co udało się ustalić w trakcie badań jakościowych, wynika niewątpliwie z braku informacji zwrotnej dla tych instytucji. Sędziowie zaznaczali, że nie mają takiego obowiązku. Podkreślali, że:

kurator otrzymuje informację, jeżeli jest zastosowany nadzór kuratora albo skierowanie do ośrodka kuratorskiego [...]. Natomiast myślę, że nawet OZSS nie byłoby zainteresowane, [jeśli] przy tej ilości spraw i pracy jeszcze miałyby dostawać orzeczenie sądu. Poza tym byłoby to też udostępnianie orzeczeń sądu osobom obcym. Myślę, że ich to nie interesuje¹⁶⁶ (SW).

Wypowiedź tę porównano z opinią pracowników OZSS. Uznali oni informację zwrotną za ważną:

¹⁶⁵ 438/K/A.

¹⁶⁶ 9/S/W.

[...] Czasem jestem ciekawa, w takim sensie zainteresowania, co się dzieje dalej, jaki jest los dalej tego nieletniego. Myślę, że to by też pozytywnie wpływało na poczucie skuteczności, nawet niezależnie od tego, jakie były nasze wnioski, ale że np. jest lepiej, że gdzieś tam ten nieletni zafunkcjonował¹⁶⁷ (SW).

Myślę, że byłaby to ważna informacja, [szczególnie] jeśli sąd rozstrzyga inaczej, chciałbym wiedzieć dlaczego? Czy nie uznał naszej opinii za fachową [...], czy z jakichś innych względów? Te informacje zwrotne byłyby bardzo cenne¹⁶⁸ (SW).

Podobnie jednak jak sędziowie, pracownicy OZSS tłumaczyli, że nie są stroną w postępowaniu, więc sąd nie ma obowiązku udzielać informacji w tym zakresie:

Mam takie poczucie, że nie jestem uprawniony, ja nie jestem stroną w tym postępowaniu. Nie muszę wiedzieć, albo może nawet nie powinienem, jak się kończy sprawa, co mi do tego? Ja mam na danym etapie zdiagnozować sytuację, zaproponować rozwiązanie. To jest tylko jeden z dowodów, tak jak przesłuchanie świadka. Wiadomo, że ten jest większej wagi, mam nadzieję, ale później do świadka też nikt nie dzwoni i nie mówi: Pana zeznania były tak naprawdę kluczowe¹⁶⁹ (SW).

Mimo braku obowiązku zawiadamiania o dalszych decyzjach podjętych wobec nieletniego niektóre zespoły otrzymują informację, o której powyżej. Do innych z kolei informacja ta trafia razem z ponowną sprawą tego samego nieletniego. W odniesieniu do tej ostatniej sytuacji, zdaniem niektórych pracowników OZSS, gdyby sąd zastosował środek proponowany poprzednio przez zespół, nie istniałaby konieczność ponownej – niemal identycznej – diagnozy. Co więcej, z uwagi na wiek badanych podejmowanie jakichkolwiek oddziaływań w terminie późniejszym niż wskazany w poprzedniej diagnozie jest niemożliwe:

[...] Warto rozumieć pewną dynamikę procesu. Otóż szczególnie w tym wieku dojrzewania, o tym etapie rozwojowym mówimy, bo te sprawy demoralizacji, no to tak trafiają nam się oczywiście młodsze dzieciaki, ale to zwykle gdzieś tam od tych 14–15 lat wzwyż do 18 roku życia [...]. Na tym etapie rozwojowym pewne rzeczy dzieją się bardzo szybko. Czasami naprawdę parę miesięcy zwłoki w takich sytuacjach to [...] jest to bardzo duża różnica. Są też takie momenty dość kluczowe, bym powiedział, to znaczy może się okazać, że pewna interwencja z zewnątrz może zadziałać w jakimś okresie krytycznym, to znaczy gdybyśmy to teraz zastosowali, to prawdopodobnie to przyniesie jakiś efekt. Jeżeli to zastosujemy za pół roku, to być może będzie po wszystkim, to już nie zda egzaminu¹⁷⁰ (SW).

¹⁶⁷ 8/S/W.

¹⁶⁸ 9/S/W.

¹⁶⁹ 7/S/W.

¹⁷⁰ 3/S/W.

W wypowiedziach badanych można dostrzec pewnego rodzaju sprzeczność. Z jednej strony chcieliby oni, by sąd stosował się do ich propozycji i podejmował szybką reakcję zgodną z zaleceniami, z drugiej jednak mają świadomość, że ostateczne rozstrzygnięcie jest tylko i wyłącznie decyzją sądu.

Wypowiedzi zawodowych kuratorów rodzinnych w trakcie badań jakościowych potwierdzają, że informacja zwrotna o orzecznym środku jest im bardziej dostępna niż OZSS. Po pierwsze, mają możliwość sprawdzenia dalszych losów nieletniego w systemie biurowości elektronicznej, w którym sprawa została rejestrowana. Jednak z uwagi na nadmiar pracy czynność taka nie zawsze jest podejmowana:

Przy tej ilości spraw, jakie prowadzimy, to powiem tak: co z oczu, to z serca. W momencie, kiedy jest orzeczony nadzór, to ja go biorę pod skrzydła. Nie jestem w stanie pilotować wszystkich spraw, które sędzia ma na biegu, i śledzić ich toku¹⁷¹ (KW).

Po drugie natomiast, w przypadku niektórych środków, w tym nadzoru kuratora czy skierowania do ośrodka kuratorskiego, informacja ta jest przekazywana wraz z postanowieniem do wykonania. W jednym z sądów praktyką jest przesyłanie odpisów orzeczeń bez względu na rozstrzygnięcie konkretnej sprawy.

Tabela 20. Procent spraw, w których – według instytucji pomocniczych – sąd uwzględnił sugestie zawarte w wywiadzie/opinii (odpowiedzi zawodowych kuratorów sądowych i pracowników OZSS)

	Zawodowi kuratorzy sądowi		Pracownicy OZSS	
	N	%	N	%
W każdej lub prawie każdej sprawie	102	18,3	24	13,6
W około 75% spraw	219	39,4	18	10,2
W około 50% spraw	105	18,9	5	2,8
W około 25% spraw	21	3,8	0	0,0
Sąd w ogóle lub prawie w ogóle nie kieruje się zaleceniami	16	2,9	0	0,0
Nie mam wiedzy w tym zakresie, trudno powiedzieć	77	13,8	121	68,4
Brak danych	16	2,9	9	5,1
Ogółem	556	100,0	177	100,0

Źródło: badania własne.

¹⁷¹ 7/K/W.

2.6. Problemy we współpracy

Wszyscy respondenci (s, k, p) zostali zapytani, czy dostrzegają problemy we wzajemnej współpracy na etapie zbierania informacji o nieletnim przed podjęciem przez sąd decyzji o zastosowaniu konkretnego środka wychowawczego lub poprawczego. Zdecydowana większość, tj. 85,6%, zadeklarowała, że nie dostrzega problemów. Jedynie u 14% odnotowano odpowiedź pozytywną w tym zakresie, przy czym należy zauważyć znaczne rozbieżności w poszczególnych grupach. Dane zawarte w tabeli 21 pozwalają na stwierdzenie, że najczęściej problemy we współpracy dostrzegają sędziowie dla nieletnich (co piąty), trochę rzadziej zawodowi kuratorzy rodzinni (blisko co siódmy – różnica 5,5 p.p.). Dla sędziów problemy we współpracy, polegające m.in. na zbyt długim czasie oczekiwania na dowód, mogą przyczyniać się do przedłużania postępowania sądowego. W dalszej kolejności może mieć to negatywny wpływ na ocenę statystycznej efektywności sędziego, co uzasadniałoby ocenę współpracy tej grupy zawodowej z instytucjami pomocniczymi. Wśród pracowników OZSS na problemy we współpracy wskazało jedynie 5% badanych (mniej o ponad 15 p.p. w porównaniu z sędziami). Niski odsetek odnotowany w tej ostatniej grupie może uzasadniać, o czym już wspomniano, występowanie jedynie współpracy formalnej ograniczającej się do przepływu odpowiednich dokumentów.

Każda z badanych grup jako uzasadnienie wskazanej odpowiedzi podnosiła inne problemy. Wśród sędziów – w stosunku do współpracy z OZSS – wymieniane były przede wszystkim: długi czas oczekiwania na sporządzenie opinii, brak w zespole diagnostycznym lekarza psychiatry, niezajomość przepisów ustawy, tj. wskazywanie środków spoza katalogu art. 6 u.p.n., w tym umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii oraz młodzieżowym ośrodku wychowawczym z warunkowym zawieszeniem jego wykonania, brak efektywności oddziaływań zalecanych przez zespół, sztapowość wydawanych opinii, brak umiejętności obrony opinii przed sądem, nieudzielanie odpowiedzi na pytania zawarte w postanowieniu o dopuszczeniu opinii. Podkreślali przy tym zbyt duże obciążenie pracą OZSS oraz trudności w stawiennictwie bądź doprowadzeniu na termin badania. Jako uzasadnienie potrzeby zatrudniania lekarza psychiatry w zespole diagnostycznym bądź figurowania specjalistów z psychiatrii dzieci i młodzieży na liście biegłych sądowych podawali, że o ile zmniejszył się wpływ spraw nieletnich, o tyle wśród tych, które wpływają, jest dość liczna grupa dzieci z zaburzeniami zachowania, emocji, zdrowia psychicznego, dokonująca samookaleczeń. Brakuje jednak specjalistów do badania ww. grupy.

W stosunku do kuratorów sędziowie podawali dwa problemy: nieterminowość sporządzanych wywiadów środowiskowych oraz ich szablonowość. We współpracy ze szkołą sędziom przeszkadza zbyt wysoki poziom ogólności pism dotyczących oddziaływań podejmowanych wobec nieletniego, trudności komunikacyjne w okresach wolnych od nauki, brak odpowiedniego zaangażowania i chęć pozbycia się problemu. Badani zwracali również uwagę na trudności na etapie wykonywania

orzeczenia w postaci braku odpowiednich placówek, w tym młodzieżowych ośrodków wychowawczych dla nieletnich o umiarkowanym stopniu upośledzenia, długi czas oczekiwania na wskazanie miejsca w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, zbyt szybkie skreślanie z listy przyjęć do konkretnej placówki. Jeden z respondentów (s) napisał wprost, że problemem jest „brak przepływu informacji między instytucjami, brak współpracy, brak chęci pomocy przy organizacji terapii, wykonywaniu zadań przez nieletniego” (SW).

W trakcie badań jakościowych sędziowie zostali zapytani o trudności w pozyskiwaniu dowodu w postaci wywiadu środowiskowego oraz opinii diagnostycznej. Wszyscy jako główny problem wskazali czas oczekiwania na sporządzenie opinii. Dodatkowo podkreślali, że czasem wnioski i zalecenia zawarte w opinii są zbyt liberalne¹⁷², sama zaś opinia – zbyt mało radykalna. Sporadycznie – ich zdaniem – pojawiają się opinie nietrafione. Negatywne doświadczenia we współpracy z kuratorami były wymieniane rzadko. Najczęściej pojawiał się zarzut braku przygotowania kuratora i proponowanie środków wychowawczych stosowanych w innych aktach związkowych: „czyli są nieprzygotowani, nie czytali akt związkowych, nie sprawdzili, czy dany nieletni miał już sprawę w sądzie” (SW), oraz niedostarczenie wywiadu na rozprawę¹⁷³. Respondenci (s) dostrzegali jednak zbyt duże obciążenie pracą zarówno kuratorów sądowych, jak i OZSS. Wskazywali również problemy we współpracy ze szkołą, sugerując, że jej działania zmierzają do „pozbycia się nieletniego” i zbyt wczesnego przekazania sprawy do sądu¹⁷⁴. Kolejne trudności pojawiają się przy pozyskiwaniu dowodu z opinii biegłych z listy, którzy co do zasady sporządzają dowody w sprawach dotyczących dorosłych, jak również – o czym już wspomniano – „nie chcą współpracować z sądem z powodu tego, że za niskie jest wynagrodzenie przewidziane¹⁷⁵” (SW). Opinie przez nich sporządzane – mimo że w krótszym czasie – są mniej kompleksowe niż opinie OZSS.

Zawodowi kuratorzy rodzinni zwracali uwagę na cztery główne problemy, w tym: przewlekłość postępowań sądowych (i związane z tym negatywne skutki, dla przykładu: „podjęte z nieletnim ustalenia tracą na wartości przy długotrwałym postępowaniu”, „nieletni ulega dalszej demoralizacji”), nieuwzględnianie sugestii kuratora/odmienne zdanie sądu, brak dialogu/porozumienia/zbyt sformalizowana współpraca, stosowanie nieadekwatnych środków (w tym również zbyt łagodnych). Jednostkowo odnotowano problem, jakim jest zbyt duża liczba spraw w referacie sędziego, krótki termin na sporządzenie wywiadu, oddalenie zespołu od budynku głównego sądu. Jeden z respondentów (k) podniósł trudność, jaką sprawia każdorazowa konieczność zasięgnięcia opinii szkolnej o nieletnim poprzez rozmowę z kadrami

¹⁷² 2/S/W.

¹⁷³ 1/S/W.

¹⁷⁴ 8/S/W.

¹⁷⁵ 9/S/W.

pedagogiczną. Jako rozwiązanie w tej ostatniej sytuacji badany wskazał samodzielne zwracanie się sądu o opinię do szkoły.

Należy wspomnieć, że w wywiadach jakościowych zawodowi kuratorzy rodzinni zaznaczali, że raczej nie dostrzegają trudności we współpracy z sędzią dla nieletnich. Powielali przykłady wskazane powyżej, w tym m.in. czas oczekiwania na opinię OZSS, na badanie w poradni psychologiczno-pedagogicznej czy na umieszczenie nieletniego w placówce. Badani dostrzegali skutki takich opóźnień czasowych: „To jest olbrzymim problemem, bo zwyczajnie to działa demoralizująco i na tego nieletniego, jak i na tę całą pozostałą grupę, bo tu się dużo dzieje niedobrego, a my tutaj ciągle czekamy, czekamy”¹⁷⁶ (KW). Trudnością dla kuratora jest przekazanie w wywiadzie tego, co rzeczywiście udało mu się ustalić i zobaczyć. Fakt ten znacząco wpływa na postrzeganie konkretnego nieletniego przez sąd, co w dalszej kolejności sprowadza się do orzekania niezgodnego z oczekiwaniami samego kuratora: „Jednak odwiedzamy tych ludzi w domu, częściowo żyjemy ich sprawami i widzimy dokładnie to, co jest, natomiast nie każdy potrafi to tak obrazowo opisać, żeby sędzia potrafił się wczuć w sytuację”¹⁷⁷ (KW). Respondenci (k) opowiedzieli o negatywnych doświadczeniach we współpracy z sędziami, które słyszeli od innych osób. Doświadczenia te głównie sprowadzają się do czynnika ludzkiego. Poniżej zamieszczony został przykład problemów we współpracy z sędzią dla nieletnich.

*Są takie wydziały, w których kurator nie ma możliwości kontaktowania się z sędzią, tylko rozmawia z sędzią poprzez np. asystenta sędziego, który w ogóle nie jest osobą jakby decyzyjną, jeżeli chodzi o cały proces postępowania. [...] To wynika... nie chciałbym się brzydko wyrażać w tym momencie, z czego to wynika, ale wydaje mi się, że to wynika po prostu z ogromnej dumy sędziowskiej. Nie wiem, mnie się tak wydaje, że to jest efekt takiego nastawienia, że sędzia jest generalnie osobą najważniejszą tutaj, najbardziej decyzyjną, bez sędziego to w ogóle nie ma [nic]. [...] Aczkolwiek to nie można mówić o niższym albo wyższym [wykształceniu], jeśli chodzi o współpracę kuratorów czy sędziów, bo obydwie grupy zawodowe są właściwie na tym samym poziomie wykształcenia. I tutaj nie ma mowy o wyższym. My mamy inne zadania, oni mają inne zadania i powinniśmy jakoś się uzupełniać. Natomiast cały czas jest ta forma dominującej grupy zawodowej i to jest chyba główny problem. Poza tym sędziowie, mi się wydaje, że w niektórych wydziałach, ja nie mówię, że u nas, mają jakieś takie błędnie pojęte wyobrażenie misyjności własnego zawodu. No i już poniżej prezesa to oni generalnie nie schodzą, ewentualnie przewodniczącego wydziału, z którym mogą porozmawiać. Także to tylko na tym to polega. Jest to pewnie jakiś tam problem prezesów poszczególnych sądów czy przewodniczących, którzy pozwalają na takie praktyki, ale jest to też i wina samych kuratorów chyba, którzy też pozwalają na takie praktyki. Dlatego, że nie reagują na to*¹⁷⁸ (KW).

¹⁷⁶ 1/K/W.

¹⁷⁷ 2/K/W.

¹⁷⁸ 3/K/W.

Najmniej problemów wymienili pracownicy OZSS. Wśród nich zdecydowanie najczęściej pojawiała się odpowiedź wskazująca na „brak współpracy” OZSS z sądem. Podniesiono problem nieinformowania OZSS o innych sprawach toczących się z udziałem nieletniego. Dwóch respondentów (p) zwróciło uwagę na sporadyczne wszczynanie postępowań poprawczych oraz dążenie do unikania umieszczania nieletnich w zakładach poprawczych. Niektórzy podkreślali problem zbyt długiego czasu od czynu do zastosowania środka, tłumacząc to procedurą sądową oraz zbyt dużą liczbą spraw rozpoznawanych przez sądy. Pojawił się również problem zbyt późnego wyciągania konsekwencji za zachowanie nieletniego: „Na ogół opiniowanie dotyczy czynów i demoralizacji, od których upłynął rok lub więcej czasu, co powoduje brak poczucia ponoszenia konsekwencji”.

Wywiady przeprowadzone z pracownikami OZSS pozwalają na rozbudowanie wskazanych problemów. Respondenci (p) byli wyraźnie zaskoczeni pytaniem o współpracę z sądem na etapie zbierania informacji przed orzeczeniem środka wychowawczego lub poprawczego. Wśród nich pojawiła się jednoznaczna odpowiedź, że tej współpracy nie ma. Kontakt z sądem co do zasady odbywa się na piśmie. Zaczyna się w momencie otrzymania akt wraz z odpisem postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii diagnostycznej, kończy natomiast z chwilą zwrócenia akt wraz z opinią. W trakcie procesu diagnostycznego nie dochodzi do komunikacji na linii sędzia–OZSS. Wyjątkiem są dwie sytuacje: braki w materiale zgromadzonym w aktach oraz nieprecyzyjne sformułowanie pytań zawartych w postanowieniu. Wówczas wątpliwości podlegają co do zasady wyjaśnieniu w drodze telefonicznej, przy czym inicjatorem kontaktu jest OZSS. Badani podnosili jeszcze problem kwalifikacji spraw:

Czasami [...] w naszej ocenie dana sprawa jest bardziej sprawą opiekuńczą niż sprawą karną. Czyli sąd, jeżeli pojawiają się jakieś problemy wychowawcze z dzieckiem, jakby zdarza się, że zakłada temu dziecku sprawę o demoralizację, chociaż w naszej ocenie tutaj bardziej jest problem rodzinny i jakby tutaj bardziej jest sprawa opiekuńcza [...]. Niestety, to jest tak, że w tej sytuacji my musimy przeprowadzić badanie mimo wszystko i po prostu traktujemy tę sprawę jako sprawę karną. Natomiast w opinii zaznaczamy, że nie wynika problem dany z demoralizacji nieletniego, ale że warunki środowiskowe jakby są przyczyną problemu¹⁷⁹ (PW).

Podkreślali także, że czas oczekiwania na termin badania również z ich perspektywy jest kwestią problematyczną:

Jeżeli jakieś tam utrudnienia, to niewątpliwie czas oczekiwania na badania. To taki moment, który powoduje, że obie strony są niezadowolone, bo my uznajemy, że niektóre sprawy są na tyle banalne, że wystarczy doświadczenie życiowe i zawodowe sędziego, by o czymś rozstrzygnąć, i niekoniecznie trzeba całą diagnozę osobowości. Co powoduje [...] ilość zleceń, których mogłoby nie być, żeby zająć się zleceniami w naszej opinii

¹⁷⁹ 6/P/W.

istotniejszymi. Sąd wie, że w tej chwili to jest 6–7 miesięcy oczekiwania na badanie, co też powoduje, że nas monituje, żeby szybciej, szybciej¹⁸⁰ (PW).

Winy za powyższe doszukują się również w działaniu samego sądu:

Czasami zdarza się, sporadycznie, że opinia jasno mówi we wnioskach, że na ten moment, z tej psychologiczno-pedagogicznej perspektywy, nie ma potrzeby umieścić nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Natomiast jeżeli nie zmieni swojego zachowania, jeżeli określone warunki nie zostaną spełnione, to wskazane jest, aby ten [środek] jednak zastosować [...]. Jest ten problem, problem narasta, czyli te warunki, o których piszemy, są spełnione, a mimo tego sąd przysyła znowu do nas na badanie. My oczywiście wykonujemy swoje zadanie, ale biorąc pod uwagę, że czas oczekiwania na badanie jest bardzo długi, to też wydłuża różne procedury i można by było temu nieletniemu być może szybciej pomóc czy szybciej zareagować¹⁸¹ (PW).

Tabela 21. Problemy we współpracy na etapie zbierania informacji i podejmowania decyzji o zastosowaniu konkretnego środka wychowawczego i poprawczego

	Sędzia dla nieletnich		Zawodowy kurator rodzinny		Pracownik OZSS		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Tak	33	20,4	83	14,9	7	4,0	125	14,0
Nie	126	77,8	473	85,1	167	94,4	763	85,3
Brak danych	3	1,9	0	0,0	3	1,7	3	0,3
Ogółem	162	100,0	556	100,0	177	100,0	895	100,0

Źródło: badania własne.

2.7. Ocena współpracy

Analiza danych zawartych w tabeli 22 pozwala zauważyć, że pracownicy badanych instytucji oceniają swoją wzajemną współpracę raczej dobrze. 79,6% sędziów dla nieletnich wystawiło ocenę dobrą i bardzo dobrą. W podobnym odsetku – 77% – odnotowane zostały odpowiedzi zawodowych kuratorów rodzinnych. Nieco gorzej współpracę z sądem oceniają pracownicy OZSS. 63,3% zaznaczyło odpowiedź „dobrze” i „bardzo dobrze”. Aż siedmiu sędziów nie jest zadowolonych ze współpracy, w tym trzech ocenia tę współpracę bardzo źle. W podobnym odsetku niezadowolenie odnotowano w grupie zawodowych kuratorów rodzinnych. Średnio co trzeci

¹⁸⁰ 7/P/W.

¹⁸¹ 8/P/W.

pracownik OZSS nie miał zdania na ten temat. W pozostałych grupach odpowiedzi takiej udzieliło odpowiednio 8% sędziów oraz 13,5% kuratorów.

Tabela 22. Ocena współpracy

	Sędziowie dla nieletnich		Zawodowi kuratorzy rodzinni		Pracownicy OZSS	
	N	%	N	%	N	%
Bardzo źle	3	1,9	7	1,3	0	0,0
Źle	4	2,5	15	2,7	3	1,7
Nie mam zdania	13	8,0	75	13,5	53	29,9
Dobrze	99	61,1	315	56,7	70	39,5
Bardzo dobrze	30	18,5	113	20,3	42	23,7
Brak danych	13	8,0	31	5,6	9	5,1
Ogółem	162	100,0	556	100,0	177	100,0

Zródło: badania własne.

Sędziów dla nieletnich poproszono o ocenę współpracy z poszczególnymi instytucjami. Mimo że najlepiej ocenieni zostali kuratorzy sądowi oraz OZSS, to noty „bardzo dobre” ww. wystawiło odpowiednio 56,8 oraz 54,3% respondentów (s). Średnio około 40% uważa, że współpraca z tymi dwiema instytucjami przebiega dobrze. Dwoch badanych oceniło źle OZSS.

Blisko połowa badanych na pytanie, czy któraś z wymienionych instytucji zasługuje na wyjątkową aprobatę, udzieliło odpowiedzi pozytywnej. Najczęściej badani wskazywali instytucję kuratora sądowego (35 odpowiedzi), uzasadniając wybór m.in. w następujący sposób:

kurator, działając w środowisku, ma wszechstronną wiedzę o nieletnim, jego otoczeniu, nawet jeśli pierwszy raz ma kontakt z konkretną osobą (zaleta pracy w niedużym sądzie)¹⁸² (SA);

pracuję z kuratorami (tymi samymi) od wielu lat i mogę im ufać odnośnie ich spostrzeżeń w miejscu zamieszkania nieletniego oraz w przeważającej części co do proponowanych środków wychowawczych¹⁸³ (SA);

jest na bieżąco i bardzo szybko wyłapuje, gdzie jest problem: czy w nieletnim, czy raczej w środowisku¹⁸⁴ (SA);

rzetelne i szybkie opinie, bezproblemowa współpraca¹⁸⁵ (SA).

¹⁸² 77/S/A.

¹⁸³ 145/S/A.

¹⁸⁴ 13/S/A.

¹⁸⁵ 22/S/A.

30 respondentów (s) szczególnie ceni sobie współpracę z OZSS z uwagi na: „kompleksowość i wszechstronność opinii”, „fachowe, rzetelne, dogłębne i całościowe przedstawienie osobowości nieletnich”, „profesjonalizm”, „dobrą koncepcję kompleksowej diagnostyki”. Jeden z badanych napisał: „W trudnych przypadkach nieoceniona jest pomoc OZSS, ale czas oczekiwania na opinię powoduje, że trzeba korzystać z innych źródeł pomocy”¹⁸⁶ (SA).

Blisko 15% respondentów (s) uznało, że są instytucje, z którymi współpraca zasługuje na szczególnie niską ocenę. Wśród nich na pierwszym miejscu pojawiły się: OZSS (pięć wskazań). Jako uzasadnienie najczęściej wskazywano: sugerowanie zastosowania środków wychowawczych nieistniejących w u.p.n., np. „zakład wychowawczy lub OSW, gdy do tego ostatniego mogą zapisać tylko rodzice, sąd nie może umieszczać – takie błędy nie powinny się zdarzyć”¹⁸⁷ (SA), oraz przewlekłość w wydawaniu opinii. Jeden z respondentów (s) napisał: „często zbyt małe doświadczenie w opiniowaniu i małe doświadczenie życiowe”¹⁸⁸ (SA). Pozostałe instytucje, ze współpracy z którymi nie są zadowoleni sędziowie, to: szkoła („stygmatyzuje nieletniego, nie działa wychowawczo, stosuje niejako podwójne karanie, np. obniża sprawowanie, wzbudza ciekawość”, „zdawkowe, sztampowe, zawierające mało informacji [opinie]”¹⁸⁹ (SA)), placówka lecznicza oraz PCPR.

2.8. Cel funkcjonowania instytucji pomocniczych dla sędziego

Wszyscy badani zostali poproszeni o wskazanie celu istnienia instytucji pomocniczych dla sędziego. Odpowiedzi udzielone przez sędziów dla nieletnich były jednoznaczne. W ich opinii instytucje pomocnicze są niezbędne dla funkcjonowania sądownictwa dla nieletnich. Jako uzasadnienie podawali różne argumenty. Wśród nich należy wymienić twierdzenia, że korzystanie z pomocy ww. instytucji zapewnia działania zgodne z przepisami oraz solidne wykonanie pracy i jej ułatwienie, jak również zbadanie środowiska nieletniego. Zaznaczali przy tym, że bez wiedzy dostarczonej przez kuratorów i specjalistów nie byłoby w stanie trafnie ocenić nieletniego, w dalszej kolejności natomiast – orzec wobec niego środek wychowawczy lub poprawczy. Poniżej zamieszczono tylko niektóre z wypowiedzi respondentów (s), które ze względu na przedmiot niniejszego artykułu wydają się szczególnie istotne.

My, niestety, nie jesteśmy edukowani w kierunku psychologiczno-psychiatrycznym i pedagogicznym i nie mamy tej wiedzy głębokiej, a ta wiedza jest nam niezbędna do wydania orzeczenia. Bez tego byśmy sobie nie poradzili, to jest dla nas właściwie clou

¹⁸⁶ 53/S/A.

¹⁸⁷ 110/S/A.

¹⁸⁸ 102/S/A.

¹⁸⁹ 140/S/A.

całego problemu. Bo my wiemy, jakie zastosować mamy środki, z jakich przepisów, jak to uzasadnić, ale nie umiemy dobrać sami tych środków, bo nie znamy psychiki danych nieletnich. Ani psychiki, ani środowiska. Musimy wejść w środowisko za pośrednictwem kuratora zawodowego, musimy go zbadać przez lekarza i dopiero możemy kompleksowo wiedzieć, gdzie on może zostać umieszczony. A pomyłka, jeżeli my umieścimy nieletniego zdemoralizowanego w domu dziecka, to to jest pomyłka, która może skutkować dalszymi konsekwencjami¹⁹⁰ (SW).

Muszą być te instytucje. Niestety, sędzia nie może iść w środowisko i po te informacje sięgać, bo straci przede wszystkim obiektywizm. Bo stałby się uczestnikiem tych wydarzeń, to jest po pierwsze, a po drugie, nie ma na to czasu. Po trzecie, nie ma wiedzy specjalistycznej, takiej, jak np. psychologzy i pedagogzy opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów. [...] Także ja uważam, że te instytucje są niezbędne¹⁹¹ (SW).

Dla mnie przede wszystkim to jest tak, wiadomo, że sędzia nie pójdzie w środowisko. [...] My mamy tak naprawdę do własnej dyspozycji – na tym pracujemy – to, co mamy w aktach sprawy. I ewentualnie te okoliczności, które przedstawiają nam strony. Więc praktycznie nie wszystkie okoliczności da się zweryfikować na podstawie dokumentów [...] bo w przypadku nieletnich to jeżeli jest popełnienie czynu karalnego, no to jest ta opinia ze szkoły czy przesłuchania pokrzywdzonego czy innych świadków zdarzenia. To są takie materiały. Ale odnośnie samego zachowania nieletniego, czy to jest tylko powiedzmy incydent w jego życiu, czy to jest już coś, co świadczy o jego demoralizacji, tak naprawdę bez tych dodatkowych informacji, tych wywiadów, które zbierają kuratorzy, czy pewnej wiedzy specjalnej, którą serwuje nam zespół, uważam, że sami nie jesteśmy w stanie tego trafnie ocenić¹⁹² (SW).

Dokładnie czterech pracowników OZSS uznało, że sąd dla nieletnich mógłby istnieć bez wsparcia opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów. Twierdzili bowiem, że nie ma nic niezastąpionego. Dostrzegali przy tym zarówno utrudnienia, jakie niesłoby za sobą zlikwidowanie OZSS, jak również podkreślali znaczenie swojego istnienia. Zdaniem badanych celem istnienia OZSS jest całkowite zobiektywizowanie sądu, co wyklucza możliwość podważania opinii biegłego powołanego przez stronę przeciwną, wsparcie dla sądu zarówno w kwestii możliwości zasięgnięcia wiedzy specjalistycznej, jak i zapewnienia sprawności funkcjonowania: „To są instytucje, które mają wspomagać sądy w tym obszarze, w którym sąd nie ma odpowiednich kompetencji”¹⁹³ (PW); „cel to przede wszystkim właśnie bycie takim organem pomocniczym dla sędziów, którzy [...] mają też w miarę sprawnie wykonywać swoje obowiązki”¹⁹⁴ (PW).

¹⁹⁰ 1/S/W.

¹⁹¹ 3/S/W.

¹⁹² 7/S/W.

¹⁹³ 3/P/W.

¹⁹⁴ 4/P/W.

Niektórzy badani (p) wskazywali wprost, że sądownictwo dla nieletnich nie mogłoby istnieć bez wsparcia instytucji pomocniczych. Dla przykładu poniżej wymieniono dwie z wypowiedzi, potwierdzających powyższe stanowisko.

Mi się wydaje, że bez tego to w ogóle w tej chwili sądownictwo [...] gdyby nie było naszych zespołów i kuratorów, to sądownictwo zupełnie leży u nas w Polsce¹⁹⁵ (PW).

Myślę, że jest sens, tak jak w ogóle jest sens istnienia biegłych, czyli osób dysponujących wiedzą specjalną, jakimś tam doświadczeniem. Sąd nie jest w stanie dysponować tą wiedzą i każdą inną. A więc zasadniczy jest sens, taki właśnie pomocniczy. Żeby sąd, opierając się na opinii specjalistów, mógł podjąć decyzję, która jest najlepsza z punktu widzenia też psychologicznego i prawnego¹⁹⁶ (PW).

Również zawodowi kuratorzy rodzinni podkreślali niemożność istnienia sądownictwa dla nieletnich bez instytucji pomocniczych. Instytucje te traktowane są jako źródła wiarygodnych informacji dla sądu. Respondenci (k), którzy podjęli próbę wyobrażenia sobie istnienia sądu dla nieletnich bez kuratorów sądowych, uznali, że byłoby to niecelowe i niekorzystne. Wywiady środowiskowe sporządzałyby ich zdaniem policja lub ośrodek pomocy społecznej. W ich opinii żadnego z tych rozwiązań nie można byłoby określić mianem pożądanego. Policja bowiem pisze to, co widzi: „Policjant nie idzie i nie robi diagnozy, nie robi analizy sytuacji. On opisuje to, co jest. Mąż żonę walnął, to mąż żonę walnął. Nie ma historii całego konfliktu przedstawionego. My często do tego dochodzimy, od tego zaczynamy – co, dlaczego, cofamy się z nimi w tym czasie¹⁹⁷ (KW); opieka społeczna natomiast: „nie będzie wiarygodnym źródłem, bo generalnie większość czynności wykonuje niestety z za biurka¹⁹⁸ (KW).

Badani zwracali uwagę zarówno na cel funkcjonowania OZSS, jak i zespołów służb kuratorskich. Kurator jest osobą, która „wchodzi w środowisko” i dokonuje pełnej diagnozy nieletniego w zakresie funkcjonowania. Sporządzone wywiady są potrzebne nie tylko sądowi – do podjęcia właściwej decyzji, ale również zespołom sądowych specjalistów, którzy w dużej mierze swoją opinię opierają na informacjach zawartych właśnie w wywiadach. OZSS ma do dyspozycji narzędzia pracy niedostępne dla kuratora. Pomoc OZSS, zdaniem kuratora, jest nieoceniona zwłaszcza w sytuacjach, w których zarówno sąd, jak i kurator nie mają odpowiedniej wiedzy na temat dalszych oddziaływań, które należy podjąć wobec nieletniego. Jeden z badanych zwrócił szczególną uwagę na indywidualne traktowanie nieletniego, do którego niezbędna jest wiedza przekazana zarówno przez kuratora, jak i OZSS. Zaznaczył przy tym, że nieletni i rodzice nieletniego zachowują się zupełnie inaczej w sądzie

¹⁹⁵ 5/P/W.

¹⁹⁶ 9/P/W.

¹⁹⁷ 4/K/W.

¹⁹⁸ 4/K/W.

niż w ich naturalnym środowisku, w trakcie przeprowadzania wywiadu, co rodzi ryzyko wydania przez sąd mylnego orzeczenia:

Uczestniczę nieraz choćby w posiedzeniach wykonawczych, gdzie przychodzą nasi podopieczni – zupełnie inaczej się prezentują, niż my ich widzimy w domu. W związku z tym tak samo byłoby w postępowaniu wstępnym, więc sędzia by... uważam, że może by znacznie częściej mylne postanowienia wydawał. [...] Uwarunkowania osobiste i środowiskowe nieletnich są jak najbardziej potrzebne. Nie możemy wszystkich nieletnich [wrzucać] do jednego worka. [...] To jest bardziej zindywidualizowane i do tego właśnie sędzia potrzebuje tych instytucji pomocowych. Te bardziej zawile sprawy wymagają wnikliwego badania [przez OZSS]. My nie musimy być psychologami, a już na pewno nie psychologami praktykami. My musimy być bardziej ogólni w swoich kompetencjach. Możemy porównywać siebie do lekarza ogólnego, który wysyła pacjentów do różnych specjalistów, i musimy tylko jeszcze motywować naszych podopiecznych do tego, żeby korzystali z tych specjalistów¹⁹⁹ (KW).

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pozwoliły na sformułowanie licznych wniosków. Wśród nich należy wymienić:

- Głównym dowodem dostarczającym sądowi wiedzy o nieletnim jest wywiad środowiskowy. 70% sędziów zadeklarowało, że zarządzenie w przedmiocie sporządzenia wywiadu wydawane jest w każdej sprawie, bez względu na powód wszczęcia i przewidywany efekt zakończenia postępowania.
- Korzystanie z dowodu w postaci opinii diagnostycznej średnio co drugi respondent (s) ogranicza wyłącznie do sytuacji określonej w art. 25 § 2 u.p.n. jako obligatoryjnej.
- Sędziowie uznali opinię diagnostyczną OZSS za najbardziej pomocny dowód w procesie decyzyjnym (87,7%). Niewiele mniej respondentów (s) podkreśliło także znaczenie wywiadu środowiskowego (85,8%).
- Większość sędziów formułuje pytania do instytucji pomocniczych (w trakcie wywiadów jakościowych fakt ten został potwierdzony tylko w przypadku OZSS).
- Sędziowie najczęściej pytają kuratorów sądowych o zachowanie nieletniego, jego warunki wychowawcze oraz przebieg nauki szkolnej (średnio u sędziów 71% i 65% wśród kuratorów). Najrzadziej natomiast proszą o ustalenie stanu zdrowia nieletniego, sposobu spędzania przez niego czasu wolnego (średnio co drugi) oraz podanie sugestii w zakresie orzeczenia konkretnego środka (tylko co trzeci).

¹⁹⁹ 8/K/W.

- Zdecydowana większość sędziów, wydając postanowienie w przedmiocie sporządzenia opinii diagnostycznej, pyta zespół diagnostyczny OZSS o przyczyny i stopień demoralizacji (88,3%), celowość zastosowania określonych środków i kierunki dalszych oddziaływań (85,8%) oraz zleca przeprowadzenie charakterystyki osobowości nieletniego (79,6%).
- Większość pracowników OZSS, tj. 79,8%, uważa, że pytania kierowane w wydawanym przez sąd postanowieniu są precyzyjnie sformułowane.
- Średnio co trzeci sędzia dla nieletnich oraz zawodowy kurator rodzinny twierdzą, że sugestia w zakresie orzeczenia konkretnego środka zawarta w wywiadzie kuratora ma znaczenie w procesie orzekania; 85,2% sędziów i tylko 59,5% pracowników OZSS wskazuje adekwatną informację zawartą w opinii jako pomocną.
- Sędziowie dla nieletnich twierdzą, że średnio 66% wywiadów oraz 89% opinii zawiera sugestie w zakresie orzeczenia konkretnego środka, przy czym średnio w 55% kierują się zaleceniami w tym zakresie zawartymi w wywiadzie środowiskowym oraz w blisko 79% – zamieszczonymi w opinii diagnostycznej.
- Blisko 70% pracowników OZSS nie ma wiedzy na temat wykorzystania przez sąd wskazywanych przez siebie zaleceń.
- 79,6% sędziów dla nieletnich w zakresie współpracy wystawiło instytucjom pomocniczym ocenę dobrą i bardzo dobrą.
- 77% kuratorów oceniło współpracę z sądem jako dobrą i bardzo dobrą; nieco gorzej współpraca ta postrzegana jest przez pracowników OZSS.
- Zdecydowana większość badanych nie wyobraża sobie funkcjonowania sądownictwa dla nieletnich bez wsparcia instytucji pomocniczych.

Celem artykułu była próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób sądy dla nieletnich realizują w praktyce założenia wynikające z art. 32b oraz art. 3 § 2, art. 24–25 u.p.n., a zatem w jaki sposób sędziowie dla nieletnich współpracują z instytucjami pomocniczymi po to, by osiągnąć cele określone w u.p.n. przez ustawodawcę. Na podstawie przeprowadzonych badań można przyjąć, że generalnie współpraca sędziów dla nieletnich z zawodowymi kuratorami rodzinnymi oraz pracownikami opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów jest dobra. Jest to jednak wartość średnia. Oznacza to zatem, że w niektórych sądach przebiega ona sprawniej, w innych natomiast określana jest mianem niebezpośredniej i nieprawidłowej. Udzielenie odpowiedzi na główne pytanie badawcze niniejszego artykułu nie jest zadaniem łatwym. Bardzo ogólnie można stwierdzić, że sędziowie wypełniają założenia określone w art. 32b u.p.n. Odpowiedź taka nie wyczerpuje jednak zakresu prowadzonych badań. Należy zatem uznać, że realizacja ta jest niestety daleka od założeń teoretycznych, które stanowiły przedmiot rozważań podjętych we wprowadzeniu i w części pierwszej. Wydanie zlecenia sporządzenia wywiadu środowiskowego w każdej sprawie zadeklarowało tylko 70% sędziów. Żaden z nich nie wybrał tej kategorii odpowiedzi w pytaniu o częstość wydawania postanowienia w przedmiocie dopuszczenia dowodu z opinii diagnostycznej. Zarówno badania

sondażowe, jak i wywiady jakościowe pozwalają zauważyć brak zależności między charakterem sprawy a zleceniem sporządzenia wywiadu. Zależność taka występuje natomiast w odniesieniu do opinii diagnostycznej. Prawdopodobieństwo zlecenia jej sporządzenia jest większe w sprawach, w których sąd zamierza orzec izolacyjny środek wychowawczy lub środek poprawczy. Praktyka zadawania pytań instytucjom pomocniczym nie jest jednolita, przy czym zdecydowanie częściej pytania te kierowane są do opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów. Zainteresowanie sądu w tym zakresie można sprowadzić do dwóch aspektów: dotyczących stopnia i przyczyn demoralizacji oraz celowości zastosowania konkretnego środka. Odnosząc się do wysokiej zbieżności sugestii instytucji pomocniczych z faktycznymi orzeczeniami sądów, można zauważyć, że również te badania potwierdzają obowiązującą praktykę, przy czym znacznie częściej zbieżność w tym zakresie dotyczy zaleceń opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów. Wątpliwości nie pozostawia fakt niemal jednolitego postrzegania celu funkcjonowania instytucji pomocniczych przez respondentów wszystkich trzech badanych grup. Byli oni zgodni co do stwierdzenia, że instytucje te są niezbędne, a sądownictwo dla nieletnich nie mogłoby bez nich istnieć. Podsumowując, analiza teoretyczna, dogmatyczna, czy też wyniki badań własnych potwierdzają istnienie założeń i przesłanek do stworzenia „modelowego systemu postępowania z nieletnimi”. Podejmowanie jakichkolwiek działań w tym zakresie powinno być jednak poprzedzone wnikliwą analizą istniejącego stanu faktycznego, jak i pracy świadczonej przez każdą z zaangażowanych instytucji tworzących elementy omawianej współpracy, ze szczególnym uwzględnieniem wskazanych przez wszystkich respondentów trudności.

Bibliografia

- Choruży B., Szczygieł G., *Rola kuratorów społecznych w procesie zapobiegania przestępczości*, „Patologia społeczna – zapobieganie”, 1980, nr 9.
- Czajka W., *Badania osobowości nieletnich i młodocianych w świetle ustaw i praktyki organów sprawiedliwości*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1991, t. 21, s. 145–181.
- Czarnecka-Działuk B., *Nieletni sprawcy czynów karalnych przed sądem rodzinnym. Zagadnienia procesowe*, Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1993.
- Dane statystyczne Ministerstwa Sprawiedliwości.
- Górecki P., w: Górecki P., Stachowiak S., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 65–117.
- Grześkowiak K., *Nieletni przed sądem*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1986.
- Grześkowiak K., Krukowski A., Patulski W., Warzocha E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 1984.
- Kalinowski M., *Europejskie systemy resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991.

- Kalinowski M., *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2005.
- Klaus W., *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Kołąkowska-Przełomiec H., *Nieletni sprawcy zbrodni (początki kariery przestępczej)*, IPSIR UW, Warszawa 1990.
- Konarska-Wrzosek V., *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Korcyl-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Lipka M., *Zjawiska patologii społecznej wśród młodzieży. Studium prawnokryminologiczne*, PWN, Warszawa 1977.
- Majchrzyk Z., *Nieletni i świadek w sądzie*, PZWL, Warszawa 2014.
- Mogilnicki A., *Dziecko i przestępstwo*, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1925.
- Nieuciński S., *Psychologiczna diagnoza a ekspertyza psychologiczna dla potrzeb sądu. Analiza makrostrukturalna*, w: *Diagnoza psychologiczna rozpoznawana przez sądy rodzinne. Materiały na sympozjum*, Instytut Badania Prawa Sądowego, Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Sąd Wojewódzki w Krakowie, Kraków 1985, s. 128–152.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 1998.
- Ostaszewski P., *Opinie diagnostyczne w sprawach nieletnich*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego” 2012/2013, nr 20, s. 21–50.
- Ostrowska K., Milewska E., *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Przewodnik metodyczny*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1986.
- Pol K., *Adwokaci polscy w drodze do niepodległości (1914–1918)*, „Palestra” 2003, nr 11–12, s. 72–74.
- Pol K., *Poczet prawników polskich XIX–XX w.*, C.H. Beck, Warszawa 2011.
- Postanowienie SN z dnia 24 czerwca 1983 r., III KZ 87/83, OSNKW 1983, nr 12, poz. 97.
- Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Jaros J., Michalak M. (red.), Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2016.
- Rosiak Z., *Sprawy karne nieletnich*, w: Strzembosz A. (red.), *Polskie sądy rodzinne w świetle badań empirycznych*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Instytut Badania Prawa Sądowego, Warszawa 1983, s. 105–142.
- Rzeplińska I., *Nieletni i reakcja na ich czyn*, w: *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga jubileuszowa profesora Mariana Filara*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 531–541.
- Rzeplińska I., *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX–XXX, s. 409–417.
- Skrętowicz E., w: Bojarski T., Skrętowicz E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002.
- Skrętowicz E., Kielasińska A., *Wpływ opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego na zastosowanie przez sąd rodzinny środka wychowawczego lub poprawczego*, w: Bojarski T. (red.), *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1988.
- Stanik J.M., *Podmiotowe i środowiskowe przesłanki asocjalności nieletnich w psychologicznej opinii sądowej*, w: *Diagnoza psychologiczna rozpoznawana przez sądy rodzinne. Materiały*

- na symposium, Instytut Badania Prawa Sądowego, Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Sąd Wojewódzki w Krakowie 1985, s. 185–192.
- Stanik J.M., Przybyła H., *Opinia biegłego psychologa w sprawach karnych nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1981.
- Strzembosz A., *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1984.
- Veillard-Cybulski M.H., *Nieletni przestępcy w świecie*, PWN, Warszawa 1968.
- Walczak-Zochowska A., *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich. Studium prawnoporównawcze*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1988.
- Wirkus Ł., *Stres w pracy kuratora sądowego. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2015.
- Włodarczyk H., Kościelniak M., *Próba krytycznej analizy psychologicznych ekspertyz w sprawach opiekuńczych i karnych nieletnich*, w: *Diagnoza psychologiczna w sprawach rozpoznawanych przez sądy rodzinne. Materiały na konferencje*, IBPS – Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego – Sąd Wojewódzki w Krakowie 1985, s. 215–242.
- Włodarczyk-Madejska J., *Reakcja sądu wobec nieletnich sprawców czynów karalnych*, w: Pływaczewski E., Jurgielewicz-Delegacz E., Dajnowicz-Piesiecka D. (red.), *Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 21–28.
- Woźniakowska-Fajst D., *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
- Żabczyńska E., *Potrzeba działań interdyscyplinarnych w sprawach nieletnich i małoletnich*, w: *Diagnoza psychologiczna w sprawach rozpoznawanych przez sądy rodzinne. Materiały na konferencje*, IBPS – Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego – Sąd Wojewódzki w Krakowie 1985, s. 243–252.

Źródła internetowe

- Arczewska M., *Społeczne role sędziów rodzinnych*, <http://www.sssrwp.pl/aktualnosci.php?typ=pu&art=1&start=0&tirek=2> [dostęp: 26.06.2018].
- Stasiak K., *Ewolucja systemu kurateli sądowej w Polsce w latach 1919–2009 – kamienie milowe*, <http://kurator.webd.pl/wp-content/uploads/2010/12/dziewiecdziesieciolecie-kurateli-sadowej-w-polsce-historia-terazniejszosc-przyszlosc-materialy-z-i-kongresu-kurator-skiego.pdf> [dostęp: 26.06.2018].
- Włodarczyk-Madejska J., *Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych*, raport Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2016, https://www.iws.org.pl/pliki/files/W%C5%82odarczyk-Madejska%20J_Stosowanie%20%C5%9Brodka%20wychowawczego.pdf [dostęp: 26.06.2018].

Akty prawne

- Dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich z dnia 7 lutego 1919 r. (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 14, poz. 171).
- Kodeks karny z 1932 r. (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571).
- Kodeks postępowania karnego z 1928 r. (Dz.U. z 1928 r. Nr 33, poz. 313).

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich z 26 lipca 1919 r. (Dz.Pr.P.P. z 1919 r. Nr 63, poz. 378).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich (Dz.U. z 2001 r. Nr 90, poz. 1010).
- Ustawa z dnia 28 marca 1958 r. o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz.U. z 1958 Nr 18, poz. 76).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1654).
- Ustawa z dnia 30 kwietnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r. poz. 1165).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. z 2015 r. poz. 1418).
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów. (Dz.Urz. MS z 2016 r. poz. 76).